

Міністерство освіти і науки України

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: «Психологічна грамотність як умова сенсативного розвитку дитини»

Виконала:

студентка курсу, 4

групи БПз – 41

Данильців Мар'яна Васлівна

053, Психологія

(підпис) _____

Керівник

(підпис) _____

(прізвище та ініціали)

Нормоконтроль _____

(прізвище та ініціали)

Завідувач кафедри

(підпис) _____

(прізвище та ініціали)

Рецензент

(підпис) _____

(прізвище та ініціали)

Тернопіль 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ БАТЬКІВ	6
1.1. Психологічна грамотність в працях науковців.....	6
1.2. Напрями психологічного розвитку дитини.....	10
1.3. Сенситивний період розвитку психічних функцій.....	23
Висновок до розділу I.....	29
РОЗДІЛ II. ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОСТІ ТА ІНТЕРПРИТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ	32
2.1. Процедура дослідження та характеристика вибірки.....	32
2.2. Аналіз результатів дослідження.....	37
Висновок до розділу II.....	42
РОЗДІЛ III. СТРУКТУРА ПРОГРАМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОПАГАНДИ ЩОДО ПРОІНФОРМОВАНOSTІ БАТЬКІВ З ПИТАНЬ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ	44
3.1. Опис структури програми.....	44
3.2. Характеристика основних заходів.....	48
Висновок до розділу III	58
РОЗДІЛ IV. БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ, ОСНОВИ ОХОРОНИ ПРАЦІ	60
4.1. Охорона праці в процесі діяльності психолога.....	60
4.2. Забезпечення особистої безпеки дітей дошкільного віку.....	61
Висновок до розділу IV.....	63
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	67
ДОДАТКИ	72

ВСТУП

Актуальність теми. Значущість проблеми полягає в тому, що нині існує суспільний запит на підвищення якості освіти та виховання майбутніх поколінь, підвищення якості людського потенціалу українського суспільства. Однією з найважливіших умов реалізації цього запиту є формування функціональної психологічної грамотності як дітей, так і дорослих.

В дослідженні ми розглядаємо психологічну грамотність батьків яка виступає важливою умовою психологічного розвитку дітей. Це пов'язано з тим, що сучасний стан інституту сім'ї актуалізує необхідність зміцнення та збереження психічного здоров'я молодого покоління в Україні. На жаль, турбота про психіку дітей знаходиться наприкінці списку пріоритетів їх батьків.

Батьки сьогодні стурбовані проблемою виживання, і їм часто не вистачає ні сил, ні часу, ні знань поцікавитися, чим живе їхня дитина, як відбувається її розвиток і, що саме її непокоїть. Заклад дошкільної освіти (далі – ЗДО) та заклад загальної середньої освіти (далі ЗЗСО) перекладає відповідальність за виховання на батьків, батьки – на ЗДО та ЗЗСО, в результаті дитина виявляється наданою сама собі й при цьому не має уявлень про саму себе. На наш погляд, основною причиною ситуації, що склалася в суспільстві, є відсутність саме психологічної грамотності батьків.

Виховний ресурс батьків знаходиться у прямій залежності від рівня сформованості психолого-педагогічної грамотності батьків як однієї зі складових сімейного способу життя. Психологічна грамотність батьків розглядається як основа збагачення виховної діяльності сім'ї та являється найважливішим ресурсом розвитку дитини.

Таким чином, актуальність нашого дослідження обумовлена об'єктивною необхідністю вдосконалення психологічної грамотності батьків з питань психологічного розвитку дітей. Адже, нерозуміння батьками процесу розвитку, невміння розпізнавати характер, неадекватне реагування на поведінку дитини призводять до серйозних помилок і невдач у сімейному вихованні та розвитку особистості.

Ступінь дослідження проблеми. Проблема вивчення психологічної грамотності батьків продовжує займати чільне місце в психологічній освіті. У зв'язку з цим, неодноразово переосмислюється феномен психологічної грамотності в працях науковців як наукової категорії. Аналіз останніх досліджень показує, що даному питанню присвятили свої дослідження такі вчені, як: Г. Балл, В. Гусак, Н. Пророк, В. Рибалка, Н. Сєдова, Т. Тарасова, Г. Ложкін, І. Коцан, В. Бараннік, В. Подляшанник, Г. Улунова та ін.

Проте, результати аналізу наукової психолого-педагогічної літератури засвідчили, що психологічна грамотність батьків як умова сенситивного розвитку дитини ще не посіло значне місце у практиці психологічної освіти, особливо малодослідженими залишаються питання щодо вивчення сенситивного періоду розвитку психічних функцій дітей.

Наявність означених суперечностей, актуальність цієї проблеми, її важливість та значущість для психологічної теорії й недостатній рівень розробленості в практиці сучасної психологічної освіти, зумовили вибір теми дослідження: **«Психологічна грамотність батьків як умова сенситивного розвитку дитини»**.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та дослідити психологічну грамотність батьків як умову сенситивного розвитку дитини.

Завдання дослідження:

1. Теоретично проаналізувати значущість психологічної грамотності батьків для психологічного розвитку дитини;
2. Дослідити психологічну грамотність батьків як умову сенситивного розвитку дитини;
3. Розробити, апробувати та впровадити програму психологічної пропаганди щодо поінформованості батьків з питань психологічного розвитку дитини.

Об'єкт дослідження – психологічна характеристика батьків у виховному процесі.

Предмет дослідження – психологічна грамотність батьків як умова психічного розвитку дитини.

Методи дослідження. Використовувався комплекс науково-психологічних методів – **теоретичних**: компаративний аналіз наукової літератури; систематизація теоретичних, методологічних та практичних даних; порівняльний аналіз; **емпіричних**: спостереження, анкетування, опитування, тестування; **статистичних**: кількісний та якісний аналіз даних з використанням методів математичної статистики.

Наукова новизна. Новизна дослідження полягає в розширенні та доповненні теоретичних відомостей про напрями психологічного розвитку дитини та сенситивний період розвитку її психічних функцій, а також розробленні програми психологічної пропаганди щодо поінформованості батьків з питань психологічного розвитку дитини, які включають комплекс логічно обґрунтованих психологічних технологій.

Практичне значення дослідження. Проаналізовані матеріали та отримані в процесі їх дослідження результати, сприятимуть збагаченню сучасного психологічного знання з психологічної грамотності батьків як умови сенситивного розвитку дитини. Систематизовані й узагальнені положення, фактологічний матеріал, джерельна база дослідження можуть бути використані у системі підготовки майбутніх психологів та соціальних педагогів, слухачів курсів інститутів післядипломної психолого-педагогічної освіти, а також стати основою для методичних рекомендацій для здобувачів вищої освіти та для написання науково-дослідних робіт.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що мають свої підрозділи, висновків до розділів, загального висновку, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи 104 сторінок, з них 64 сторінок основного тексту. Для написання магістерської роботи використано 49 літературних джерел. В роботі наведено 6 таблиць і 6 рисунків.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ БАТЬКІВ

1.1. Психологічна грамотність в працях науковців

Психологічні знання про людську поведінку та способи управління нею, про людську душу, з'явилися задовго до появи наук про людину та психологію. Такі знання спочатку відображалися у міфології та мистецтві у формі образів, у філософії – у формі роздумів, виражених у слові. Проте, найширше та найглибше психологічні знання розглядаються саме в психологічній науці. Активне володіння психологічними знаннями дозволяє краще усвідомлювати себе, сприяє розвитку вміння керувати проблемами власного життя, проблемами професійного та громадянського самовизначення, саморозвитку. Всі психологічні знання можна об'єднати в одну назву – психологічна грамотність.

Психологічна грамотність – це необхідний, але перший, мінімальний рівень психологічної освіти. Відомо, що будь-яка освіта, в тому числі й психологічна, акумулює два педагогічні процеси – навчання та виховання. Тільки разом вони сприяють розвитку людини. Навчання найбільше відповідає за психологічну грамотність, виховання – за психологічну культуру особистості [26].

Психологічна культура особистості проявляється у всіх галузях людських відносин: суспільних, політичних, службових, сімейних, особистих. Вона заснована на визнанні цінності внутрішнього світу та різноманітні проявів особистості кожної людини. Без вихідного уявлення про масштабність і вразливість внутрішнього світу людини не можна повноцінно пояснити будь-який психічний прояв та реальну поведінку людей.

Психологічна культура особистості яка виявляється у взаємодії людей, зумовлює толерантний характер цієї взаємодії. В основі такої взаємодії – прагнення до взаємного розуміння, здатність бути терпимим, поблажливим до не схожих на нас людей, особливостей їхньої поведінки та способу життя. Толерантність породжується такими людськими якостями, як довіра, чесність, безкорисливість, доброзичливість, турботливість та ін., і проявляється відносно до людей іншої

культури, національності, віросповідання, різних вікових та соціальних груп тощо, з чим ми зараз зустрічаємось на кожному кроці.

У нашому дослідженні нас цікавить саме психологічна грамотність тому зупинимося детальніше на визначенні ключового поняття. Ми розуміємо під грамотністю необхідний мінімальний рівень освіченості, компетентності і культури загалом.

Грамотність – найважливіша першооснова культури, той вихідний рубіж, який необхідно взяти на шляху до знання [5, с. 71]

На думку Г. Балла «психологічна грамотність – це наявність знань та інформації про себе, про інших, про навколишній світ та взаємовідносини у ньому» [1, с. 17].

Під психологічною грамотністю, В. Гусак розуміє «поінформованість про факти та закономірності, що характеризують суб'єктивний світ людини» [4, с. 32].

Психологічна грамотність розглядається Н. Пророком як «сукупність елементарних психологічних знань та вмінь. Вона є азами психологічної культури, з яких починається освоєння останньої з урахуванням віку, індивідуальних та інших особливостей» [25, с. 184].

В. Рибалка вважає, що «психологічна грамотність – це психологічні знання та засоби, що дозволяють людині свідомо, розумно ставитися до себе та оточуючих, знати, розуміти та враховувати свої індивідуальні можливості та особливості» [29, с. 8].

Як зазначав у своїй роботі Н. Сєдова «психологічна грамотність природно складається в процесі онтогенетичного розвитку ще в дитячому віці, завдяки соціалізації та енкультурації» [38, с. 310].

На думку Т. Тарасова психологічна грамотність означає «опанування психологічними знаннями (фактами, уявленнями, поняттями, законами й т. д.), вміннями, символами, правилами та нормативами у сфері спілкування, поведінки, психічної діяльності й т. д., поінформованості з приводу різноманітних явищ психіки, як з погляду наукового знання, так і з точки зору життєвого досвіду, що

здобувається з традицій, звичаїв, безпосереднього спілкування людини з іншими людьми, почерпнутого з засобів масової інформації й т. д.» [40, с. 315].

Г. Ложкін зазначає, що «психологічна грамотність – це ступінь в освоєнні культури, яка доступна кожній нормально розвинутій людині» [11, с. 56].

Як зазначено Г. Улуновою «психологічна грамотність – це інформація та знання про себе, як про «Суб'єкт взаємовідносин», про інших, як про «Об'єкт взаємовідносин», про «Ситуацію» (ситуації) в яких можуть зіткнутися «Об'єкт» і «Суб'єкт», про об'єктивну реальність, в якій живе людина і про взаємини людини зі світом» [45, с. 59].

Тому, у процесі виховання людини, формування її особистості велике значення має питання грамотного виховання (формування психологічної культури) та навчання (формування психологічної грамотності). І коли ми працюємо з людиною (консультуємо), ми обов'язково збираємо інформацію про середовище, сімейні засади, в яких сформувалася людина, про те які правила та норми були прийняті в сім'ї, в якій вона зростала.

Формування психологічної грамотності залежить від того, що включали батьки до поняття «світ, соціум, людина, відносини тощо, як знайомили дитину з соціумом, з законами соціального життя, як знайомили, навчали, підводили дитину кожного етапу, до якихось змін життєвої ситуації, ролей та таке ін.

Психологічна грамотність передбачає опанування системою знаків та їх значень, методами діяльності, зокрема методами психологічного пізнання. Причому йдеться не тільки про знання, а і про їх застосування, виконання норм, правил на рівні рольової поведінки, соціальних функцій, традицій.

Загальна психологічна грамотність, на думку Г. Ложкіна «це ступінь в освоєнні культури, яка доступна кожній людині» [11, с. 87].

І. Коцан виходить з розуміння психологічної грамотності як: системи специфічно психологічних видів діяльності, сукупність духовних цінностей, процесу самореалізації творчої сутності людини [11, с. 93].

Психологічна грамотність, як вважав В. Бараннік [11], передбачає, що реалізація психологічних знань у суспільстві здійснюється з гуманістичних позицій

поваги, любові, совісті, відповідальності, дбайливого ставлення до почуття особистої гідності як своєї, так і іншої людини. Здатність людини до переживання, співпереживання, здатність співчувати, сприяти, чинити великодушно – являють собою суть найтонших людських взаємин і становлять основу психологічної грамотності та психологічних знань особистості.

Природно, можна мати певну життєву психологічну грамотність, не володіючи складними поняттями та термінами, не знаючи складних психологічних закономірностей. Причому йдеться не тільки про знання, а й їх застосування, виконання норм, правил на рівні рольової поведінки, соціальних функцій, традицій.

Наше уявлення в цілому узгоджується з характеристикою психологічної грамотності як мінімального рівня розвитку психологічної культури, даної В. Подляшанник [11]. Психологічна грамотність, на його думку, вбирає у собі здатність використовувати те, що накопичено у процесі багатовікового розвитку людства та особистості загалом.

Бути психологічно грамотним – це «вміти» користуватися тими засобами психологічної науки, яка може озброїти людину всіма прийомами для вирішення всіх нюансів, що зустрічаються у взаємодії людини з мікросередовищем, це саморегуляція та адаптація.

В. Рибалка вказував на те, що психологічна грамотність включає два основних компоненти, два основних блоки: теоретичний або теоретико-концептуальний і практичний [29, с. 17].

Складовою частиною психологічної грамотності є те, що називається психологічною діяльністю з психологічного особистісного самообслуговування. Це та діяльність людини, яку вона звертає всередину самої себе, діяльність, яка обслуговує її власний внутрішній світ. Це робота самопізнання, пов'язана з формуванням власних внутрішніх інстанцій. Це праця, пов'язана зі здатністю подолати ті чи інші внутрішні складнощі, що існують у людини, і це діяльність, винесена за межі особистості, тобто міжособистісна діяльність.

Таким чином, можна зробити висновок, що психологічна грамотність являється характеристика ментальності (установки свідомості, її націленості зовні – на світ і всередину себе, на власні глибини душі).

1.2. Напрями психологічного розвитку дитини

Дитинство – це теоретичне поняття, що розкриває ранній етап людського життя, коли дитина починає вивчати навколишній світ, культуру, виробляє необхідні навички. Досить важливим питання у нашому дослідженні є огляд психологічного розвитку дитини, всіх його складових (рис. 1.1.).

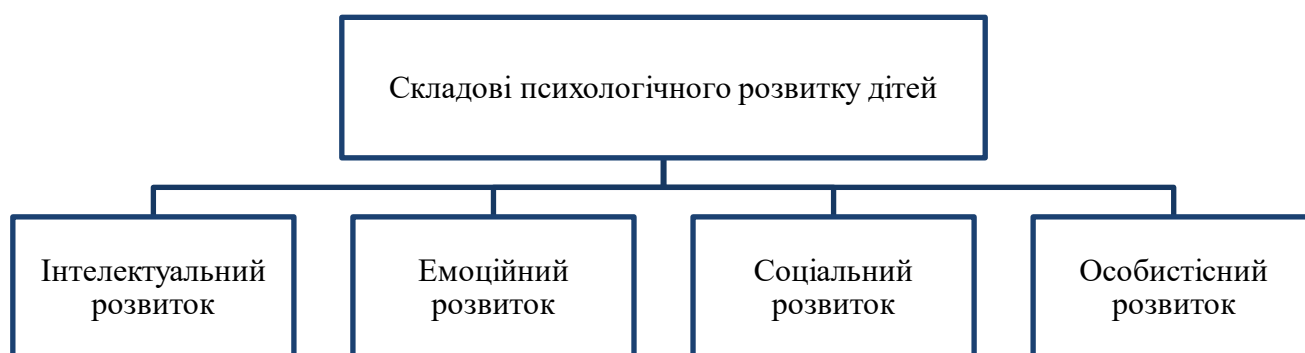

Рис. 1.1. Складові психологічного розвитку дітей [7]

Розглянемо складові психологічного розвитку дітей більш детально.

Інтелектуальний розвиток. У вузькому значенні поняття «інтелектуальний розвиток» можна трактувати як динамічний процес кількісного та якісного вдосконалення розумових операцій, форм та видів мислення особистості. В широкому розумінні інтелектуальний розвиток дітей є опанування ними найпростішими способами мислення та іншими пізнавальними процесами, що супроводжують пізнавальну та предметно-практичну діяльність дітей. Воно пов'язане з розумовим розвитком дітей, є одним з завдань їхнього розумового виховання.

На наш погляд, інтелект – це дар дитини пізнати навколишній світ, планувати та організовувати свої дії. Істотну роль у розвитку інтелекту грають спадщина, психічна стимуляція дитини, кількість дітей у сім'ї, соціальний статус сім'ї.

У ранньому віці людина потребує ідей, почуттів, переживань дорослого. Так, при спілкуванні з батьками у дитини починає формуватись мислення. Звичайно, існує більш рання форма мислення, перед розумінням динамічного мовлення, яке також дуже важливе. Зіткнувшись з тим, що створено руками людини, дитина вступає в предметно-практичне спілкування з іншими людьми та отримує узагальнені знання про засоби застосування предметів. У віці від двох до семи років у дитини починають формуватися знання про закономірності, асоціації. Здебільшого, діти вивчають навколишнє не так, а з допомогою наочних образів. Вони можуть абстрагуватися від зовнішніх властивостей предмета, їх мислення абсолютно підпорядковане сприйняттю [2, с. 78].

Інтелектуальний розвиток дітей відбувається головним чином у школі. Вступ до школи є важливою віхою в житті кожної дитини. Між 5 і 7 роками багато когнітивних, мовних і перцептивно-моторних навичок стають більш досконаліми, що значно полегшує деякі види навчання і підвищує їх ефективність. Несформованість основних інтелектуальних умінь в дітей віком негативно впливає на успішність, оскільки ефективність процесу навчання залежить від розвиненості інтелекту

Найбільший процес пізнавальної діяльності досягається вже у школі, коли даються поняттєві системи у різних напрямках. Дитина починає отримувати конкретні знання, застосовує логічне мислення, яке проявляється спочатку у словесній формі.

Дитина до 8 років може застосовувати деякі знання самостійно, без допомоги батьків. Переходячи в стадію «перехідного віку» у дитини починає формуватися «власне Я» [8, с. 39].

В 10 років інтелектуальний розвиток удосконалюється, мислення перетворюється на форму взаємозалежних систем, отже, діти можуть переходити до складніших завдань, що супроводжуються розширенням кругозору та застосуванням раніше отриманих знань у різних ситуаціях.

Здатність до комбінаторного мислення означає, що дитина може абстрагуватися від дійсності і придумати всілякі образи і ситуації. Здійснюється перехід до вищого типу мислення, який полягає в судженнях та висновках.

Культура в суспільстві, де росте дитина, значно впливає на розвиток інтелекту. Досвід, накопичений у суспільстві, засвоюється дитиною через такі соціальні інститути, як заклад дошкільної освіти, заклад загальної шкільної освіти. Навколишнє середовище є важливим для встановлення спрямованості ходу розумового розвитку.

Звичайно, ключовим фактором розвитку є навчання, воно надає учневі можливість самому форсувати свій розвиток, ставить завдання, що підштовхують до переходу на наступну стадію.

Розглянемо стадії розвитку інтелекту за Ж. Піаже (рис.1.2.).

Рис.1.2. Стадії розвитку інтелекту дітей за Ж. Піаже

Ж. Піаже вважав, що ці стадії властиві всім дітям безпосередньо, однак останні стадії проходять не всі діти. За теорією Ж. Піаже інтелектуальний розвиток представляється сходами, кожен ступінь яких підіймає дитину на новий рівень, знецінюючи попередній [11, с. 160].

Визначальна роль в інтелектуальному розвитку дитини належить систематичному інтелектуальному вихованню, формуванню розумових і творчих здібностей. Як цілеспрямований, спеціально організований педагогічний вплив,

інтелектуальне виховання включає організацію та керівництво процесом поетапного освоєння знань та розумових дій, управління процесом формування системи пізнавальних здібностей та інтелектуальних дій. Успішний інтелектуальний розвиток та формування дитини передбачає наявність у нього широкого кругозору, запасу конкретних знань, розвитку особливої уваги та осмислення результатів навчання. Дитина повинна володіти систематичним, планомірним і розчленованим сприйняттям, основними елементами поняттєвого апарату до матеріалу, що вивчається, узагальненими формами розумової діяльності, смисловим запам'ятовуванням і основними логічними операціями й діями.

Однак мислення дитини залишається, перш за все, образним, що ґрунтується на об'єктивних реальних діях з предметами, їх субститутами. Інтелектуальний розвиток передбачає також формування у дітей початкових умінь у галузі навчально-пізнавальної діяльності, зокрема, уміння виділяти основне навчальне завдання та перетворювати його на самостійну мету навчальної діяльності [15].

Таким чином, інтелектуальний розвиток – це і процес, і ступінь пізнавальної, розумової діяльності особистості, що розвивається, у різноманітних її проявах: пізнавальних процесах, знаннях, вміннях, здібностях, міркуваннях, таланті та ін. Воно реалізується в результаті впливу на людину навколишнього середовища, життєвих умов та обставин. Неабияке значення тут має і спадковий фактор задатків та таланту.

Емоційний розвиток. Розвиток емоційної сфери дітей у психолого-педагогічних дослідженнях розглядається як одна з провідних характеристик дитячого розвитку. Це складний процес, який характеризується закономірністю та послідовністю ускладнення емоційної сфери, що нерозривно пов'язаний з особистісним становленням дітей, засвоєнням культурних цінностей та міжособистісних відносин.

У ранньому віці емоційні прояви дітей зберігають низку особливостей, які притаманні немовлятам. Вони короткочасні, нестійкі, діти дуже вразливі. Дії дитини відбуваються під впливом миттєво виниклої емоції, а почуття, стаючи

мотивом поведінки, виконують спонукальну роль. Водночас у віці 1-3 років відбуваються помітні зміни в емоційній сфері. Для дитини другого року життя властиве виникнення почуттів, пов'язаних з тими об'єктами, які малюк зараз не бачить перед собою. Такі зміни відбуваються у зв'язку з тим, що дитина здатна виділити предмети як постійно наявні, що мають стійкі характеристики, і формують уявлення про них. Реакції виникають на об'єкти, з якими належить діяти, на дії самої дитини, на ситуацію в цілому, на результат, що отримується самостійно, а це своєю чергою говорить про подальшу соціалізацію емоцій [39, с. 89-92].

У ранньому віці дитина починає активно пізнати навколишнє, у взаємодії з батьками формувати навички взаємодії зі світом. Характер діяльності є предметно-маніпулятивним, у якого дитина освоює перші ігри. Аналіз літератури та психологічні дослідження вітчизняних та закордонних психологів показують, що до основного новоутворення, що завершує період раннього віку, відноситься поява особистих дій та свідомість дитиною такої дії та поняття як «Я сам».

Слід зазначити, що у віці трьох років дитина отримує мотивацію, в рамках якої вона взаємодіє зі світом. Попри те, що дитина діє імпульсивно, але водночас вже виявляються особистісні характеристики. Емоційний розвиток дитини в ранньому віці безпосередньо пов'язаний з розвитком її психічних функцій, а також з характером спілкування дитини з дорослими та однолітками. Крім емоційного спілкування з дорослими, необхідно включати в роботу фахівців на кожному етапі розвитку дитини дошкільного віку, таке співробітництво дозволяє пізнавати навколишній світ предметів через взаємодію. Де дитина з об'єкта впливів стає суб'єктом діяльності.

Емоційний розвиток дітей раннього віку забезпечується завдяки систематичному, послідовному педагогічному управлінню за обов'язкової діяльнісної активності особистості. Одним з основних напрямів у педагогічній роботі з емоційного розвитку дітей від року до 3-х років є розвиток досвіду емоційного реагування. Короткі емоційні реакції є базальною формою емоційного реагування відносно до всіх інших, виступаючи першим емоційним відгуком

дитини на події навколишнього життя і, як правило, ситуативний характер. Перші емоційні реакції, як відомо, належать до вроджених реакцій. Однак у ході розвитку емоції втрачають свою пряму інстинктивну основу і набувають соціально обумовленого характеру. З коротких емоційних реакцій починається процес соціалізації емоцій, становлення емоційно-чуттєвого досвіду. Багато порушень емоційного розвитку пов'язані саме з неблагополуччям в емоційних відгуках дошкільників на навколишнє середовище, порушеннями якості емоційного реагування [16, с. 77].

У шестирічному віці відзначається значний приріст якісних та кількісних показників за всіма критеріями та показниками емоційного розвитку дітей у рамках вищезазначених тенденцій. Ближче до семи років діти виявляють хорошу орієнтацію в емоційному підтексті ситуації, демонструють розуміння різних причин за модальністю та специфікою переживань, станів. Однак при цьому зберігається значний відрив розуміння базових емоцій від розуміння та пізнання соціальних емоцій (гордості, образи).

Загалом щодо загальних тенденцій, пов'язаних з віковою мінливістю показників емоційного розвитку, можна зробити висновок, що у віці 4-5 років найбільш інтенсивно відбувається розвиток здатності до диференціації ознак експресії та ідентифікації емоційних станів різної модальності, але на тлі низького рівня розвитку вербального компонента та здатності до мовленнєвого висловлювання.

У 5-7 років спостерігається поступовий відхід від егоцентризму, фіксуються гуманістичні тенденції в емпатійній поведінці дітей, а розширення характеру соціальної взаємодії призводить до диференціації емоційного досвіду та зародження соціального опосередкування [17].

Молодший шкільний вік, це вік інтенсивного розвитку емоційної сфери. Емоційна сфера грає велику роль у розвитку багатьох когнітивних функцій, ефективно протікає процес інтелектуалізації всіх психічних процесів, настає їх усвідомлення і довільність. Формується довільна і навмисна здатність фіксувати інформацію, формується довільність уваги. Дані новоутворення, що формуються у

навчальній діяльності, свідчать про розвиток емоційної сфери дитини молодшого шкільного віку.

Діти молодшого шкільного віку часто відчують складнощі у регуляції своїх емоційних проявів, зазвичай зовні це відбивається у їхній міміці та позах. Таке безпосереднє виявлення та прояв своїх емоцій та почуттів пояснюється недостатнім розвитком у молодших школярів гальмівних процесів у корі головного мозку. Від першого до третього класу помітно збагачуються моральні почуття.

Таким чином, зі вступом дитини до школи, її емоційна сфера різко змінюється. Виявляється велика сенситивність до страхів, за погані оцінки з предметів та соціальні оцінки однолітків та дорослих, може з'явитися сором, розвивається позитивна емоція така як радість, формується інтерес до відкриття нових знань. Змінюється стиль життя дитини, змінюється її ставлення з однолітками та дорослими.

Соціальний розвиток. Соціальний розвиток (соціалізація) являється процесом засвоєння та подальшого розвитку індивідом соціально-культурного досвіду, необхідного для його включення до системи соціальних відносин. Вже з перших днів життя дитина є істотою соціальною, оскільки будь-яка її потреба не може бути задоволена без допомоги та участі іншої людини. Соціалізація, чи засвоєння дитиною загальнолюдського досвіду, накопиченого попереднім поколінням, відбувається лише у спільній діяльності та спілкуванні з іншими людьми [19].

З раннього віку дитина входить у систему взаємозв'язків з іншими людьми. Однак навіть безпосереднє спілкування людей насправді є складним та багатограним процесом. У ньому здійснюється комунікативна взаємодія, відбувається обмін інформацією.

Специфіка дошкільного віку полягає в тому, що соціальний розвиток дитини здійснюється під впливом дорослого, який вводить дитину у суспільство. Дитина співпрацює з компетентними дорослими, як член суспільства вона входить у систему людських відносин, де відбувається діалог особистостей, цінностей [27].

Розвиток патернів та норм поведінки, пошук правильних установок відбувається у дошкільників у взаємодії з однолітками, вихователями, батьками. Дорослі відкривають дітям майбутнє, виступають посередниками, партнерами щодо діяльності дітей, допомагають дітям набути власного досвіду.

Важливим аспектом соціального розвитку у дошкільному віці є освоєння елементарних правил етикету. Слід знайомити дітей з елементарними правилами безпечної поведінки в будинку та на вулиці. Важливо створювати умови для розвитку дбайливого, відповідального ставлення дитини до навколишньої природи, рукотворного світу: доглядати тварин і рослин, підгодовувати птахів, дотримуватися чистоти, берегти іграшки, книги тощо.

Основи майбутньої особистості закладаються саме в цьому віці: зароджуються соціальні потреби, такі як: потреба у повазі та визнанні дорослого, бажання виконувати важливі для інших справи, потреба у визнанні однолітків. У старших дошкільників виникає інтерес до колективних форм діяльності, прагнення бути кращим, з'являється потреба діяти відповідно до правил і норм. Дитина починає повніше засвоювати певну систему соціальних цінностей, правил поведінки у суспільстві, наприклад, у деяких ситуаціях дитина може стримувати свої безпосередні бажання і чинити не так, як хочеться зараз, а тому що так потрібно [20].

Психічна саморегуляція у молодших школярів також змінюється: місце мимовільного регулювання займає свідомо-вольове регулювання. На шкільних заняттях дитина повинна обов'язково систематично підкорятися безлічі правил. Так, він повинен приходити до школи до певної години, виконувати домашні завдання, певним чином поводитись на уроках, вчитися подолання труднощів, вирішувати складні навчальні та соціальні завдання, у процесі навчальної діяльності та позаурочного спілкування тощо.

Нова соціальна роль пов'язана з новими обов'язками, що не може не вплинути на відносини з педагогами і однолітками. Прийшовши в перший клас дитина зайнята спочатку виключно навчанням, вона майже не вступає в контакт з однокласниками, і, природно, деякий час почувається невпевнено в незнайомій

обстановці, тоді як нещодавно вона невимушено спілкувалася з однолітками в закладі дошкільної освіти.

Взаємини школяра з однокласниками спочатку будуються, переважно, на принципах «дорослої» моралі, інакше кажучи, щодо соціальних ролей діти орієнтуються на успіхи у навчанні, готовність виконувати вимоги вчителів і батьків. У молодшому шкільному віці дружба дітей визначається, зазвичай, збігом тих чи інших життєвих обставин (посадили одну парту, є сусідами тощо). Іноді дружба може починатися на основі якихось спільних інтересів [21, с. 405-409].

Основу соціального розвитку молодших школярів завжди становить не якийсь один чинник чи причина, а кілька, причому нерідко вони діють у сукупності. Попри сформовану думку, недостатній соціальний розвиток і дезадаптація далеко не завжди зумовлюють низькі інтелектуальні здібності.

Таким чином, соціальний розвиток дитини від 1 до 10 років йде за двома напрямками: через засвоєння правил взаємовідносин людей один з одним, через взаємодію дитини з предметом у світі постійних речей. Однак недостатньо просто забезпечити дитину знаннями про те, як влаштоване суспільство, як заведено поводитися в ньому. Необхідно створити умови для набуття особистого соціального досвіду, оскільки соціальний розвиток передбачає активну участь самої людини в опануванні культурою людських відносин, освоєнні соціальних норм і ролей, виробленні психологічних механізмів соціальної поведінки.

Особистісний розвиток. «Особистість» є багатогранним поняттям, яке характеризується чотирма формами діяльності: вітальною, духовно-практичною, діяльністю спілкування та діяльністю самосвідомості.

Основними індивідуальними особистісними властивостями дітей дошкільного віку виступають: особливості сприйняття, уваги, пам'яті, розумових процесів, темпераменту та вольових якостей, мотивація. З розвитком пам'яті, мислення, мовлення пов'язано становлення світогляду, самосвідомості дитини. У старшого дошкільника продовжує затверджувати своє автономне «Я». У дошкільному віці дитина набуває здатності до творчих видів діяльності [49, с. 30].

Розвиток креативності (творчості) залежить від рівня когнітивної сфери (сприйняття, мислення, пам'яті, уяви), довільності діяльності та поведінки, свободи діяльності, що представляється дитині, а також широти її орієнтування у навколишньому світі.

Поступово дитина починає розуміти своє місце у системі відносин з іншими людьми, усвідомлювати як свої дії, так й свої внутрішні переживання – бажання, переваги, настрої тощо.

У дошкільному віці дитина проходить свій шлях від «Я сам», від відділення себе від дорослого, до відкриття свого внутрішнього життя, яке і становить суть особистої самосвідомості. У дошкільному віці дитина набуває також цінних для її подальшого життя навичок колективної поведінки та колективної діяльності, «вміння» приймати спільні цілі, здійснювати пізнавальну діяльність, вчитися розуміти та приймати спільні цілі, звикати до саморегламентації своєї активності, до узгодження її з іншими людьми. Всі ці досягнення стають передумовами для входження особистості до соціуму [47, с. 42].

Слід зазначити, що інтенсивний розвиток пізнавальної сфери відбувається на момент досягнення дитиною старшого дошкільного віку, вона стає активнішою у пошуках нової інформації, відбуваються зміни у встановленні позитивних відносин з оточуючими. Так само, якщо для молодшого віку було властиво дотримання певних правил з метою отримання схвалення від дорослого, то у старшому дошкільному віці це стає усвідомленим та самостійним рішенням [26].

Поступово дитині старшого дошкільного віку стає властива моральна оцінка того, що відбувається, вона починає враховувати правильність своїх вчинків та передбачати результат та оцінку з боку дорослого.

Також, до найважливіших досягнень старшого дошкільного віку належить формування внутрішньої соціальної позиції, усвідомлення свого «Я». Дитина починає усвідомлювати різницю між становищем себе у суспільстві та інших людей, між своїми реальними можливостями та бажаннями. У старшому дошкільному віці неусвідомлено виникає потреба до виконання діяльності, яка більшою мірою притаманна дорослим людям, які її оточують [36].

У старшому дошкільному віці відбувається формування довільної поведінки. Основою самооцінки є вміння порівнювати себе з іншими людьми. У дошкільників формується вміння будувати взаємовідносини з оточуючими на основі співробітництва та взаєморозуміння, готовність зрозуміти їх звички, звичаї, погляди такими, якими вони є, вчитися обмірковувати свої дії, планувати діяльність.

Зі вступом до школи змінюється весь лад особистості. Спрямованість особистості виявляється у її потребах та мотивах. Перехід до навчання означає накопичення, перехід до систематичного накопичення знань, розширення кругозору, розвиток мислення, психічні процеси стають свідомими та керованими. І головне формуються основи світогляду. Виникають нові взаємини з оточуючими, поява нових обов'язків та прав. Перехід до нового становища створює передумову на формування особистості [31].

У віці 7-11 років відбувається активний розвиток мотиваційно-потребнісної сфери. Мотиви набувають характеру узагальнених намірів, які починають усвідомлюватись. Розвивається самопізнання та рефлексія, внутрішній план дій, довільність та самоконтроль. Самооцінка виробляється на основі критерію оцінювання навчальних робіт, в оцінці діяльності самою дитиною, у спілкуванні з іншими. Поява самоповаги, яка багато в чому пов'язана з впевненістю у навчальних здібностях. Багато фахівців справедливо називають молодший шкільний вік особливим періодом у розвитку Я-концепції та всіх її структурних компонентів.

У процесі розвитку уваги молодших школярів є особливості: переважає мимовільна увага, яка націлена на нові, несподівані та захоплювальні об'єкти. Дитина ще не здатна довільно та цілеспрямовано керувати своєю увагою. Нестійкість уваги фізіологічно пояснюється слабкістю гальмівних процесів у нервовій системі. З розвитком довільної уваги походить важлива зміна: від управління цілями, які перед дитиною ставлять дорослі, дитина переходить до реалізації цілей, сформульованих нею самою, тобто від контролю з боку вчителя вона переходить до самоконтролю [30, с. 175].

Увага молодшого школяра багато в чому залежить від ступеня сприйняття та можливості вирішення навчальних завдань, а також від правильної організації процесу навчання.

У молодшій школі наочно-образне мислення, характерне для дошкільників, поступається місцем науково-теоретичному мисленню. Наочно-образний характер мислення дошкільників виявляється у тому, що вони спираються на зазначені у завданні конкретні предмети, зображення чи свої уявлення. Значно легше вони можуть провести аналіз конкретного факту чи явища та зробити відповідні висновки, ніж навести приклад, узгоджений з загальним правилом. У процесі навчання у співвідношенні компонентів мислення дитини відбуваються зміни: образні та конкретні заміщуються абстрактними та поняттєвими компонентами.

Молодші школярі починають освоювати навичку порівняння, що призводить до підвищення рівня їхньої аналітико-синтетичної розумової діяльності. Спочатку аналіз має і практично-дієвий та образно-мовний характер. Поступово молодші школярі освоюють комплексний аналіз, переходячи від елементарного аналізу частини предмета до більш складного розуміння всього комплексу його властивостей, як об'єкта пізнання, чи йдеться про просту річ або про складне явище, процес або дію людини. Для дітей молодшого шкільного віку аналіз служить доступнішим розумовим процесом, порівняно з синтезом, оскільки в цьому віці їм легше знаходити окремі елементи в цілому, ніж поєднувати в ціле окремі поняття [19].

У молодшому шкільному віці уява дитини ще малокерована, вона дуже яскрава та реалістична. У ході навчання починає формуватися відтворювальна уява, яка стає більш продуктивною та конструктивною. Зростає швидкість утворення образів фантазії, а також вимогливість дитини до результатів своєї уяви [37, с. 99].

Переглянемо графічно джерела індивідуальності дитини молодшого шкільного віку на рис. 1.3.

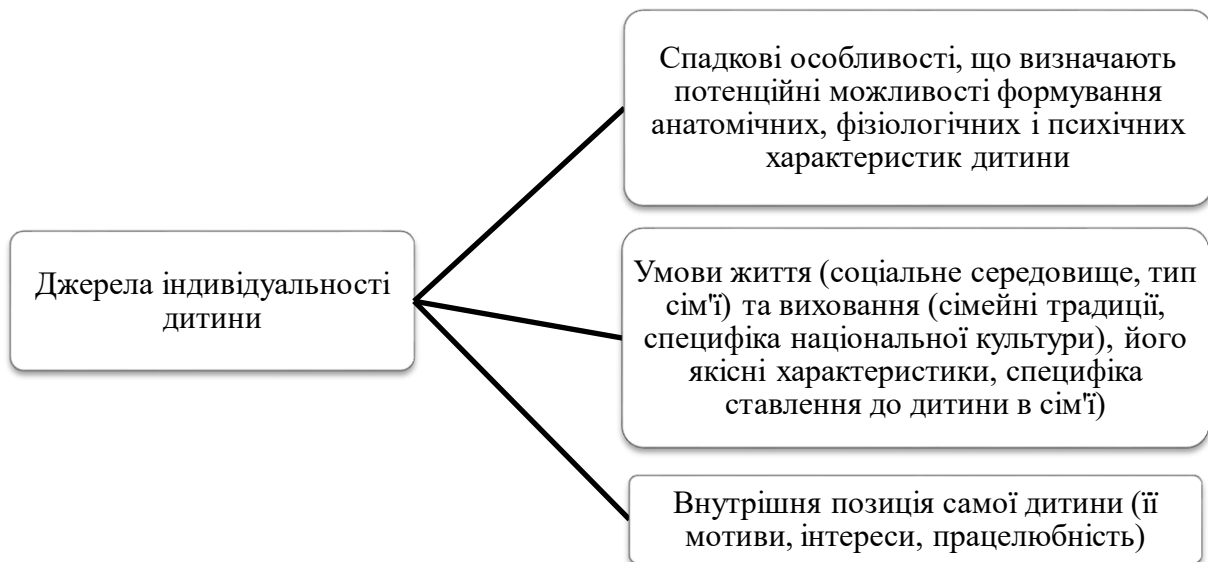

Рис. 1.3. Джерела індивідуальності дитини молодшого шкільного віку

Особистості дитини у молодшому дошкільному віці:

1. Емоційно-вольова сфера: основне джерело емоцій – навчальна та ігрова діяльність; емоційну сферу складають нові переживання: здивування, сумніви, радості пізнання, які є основою формування допитливості та розвитку пізнавальних інтересів; формується усвідомлення власних почуттів та розуміння їх прояву іншими людьми; розвивається почуття власної гідності; розвиваються почуття симпатії, які відіграють важливу роль у формуванні малих груп; взаємини між дітьми виступають фактором формування моральних почуттів – дружби, товариства, обов'язку, гуманності; шкільне навчання сприяє розвитку вольових якостей – усвідомлене виконання обов'язкових завдань, довільне регулювання поведінкою, уміння активно керувати своєю увагою, слухати, запам'ятовувати, думати, узгоджувати свої потреби з вимогами вчителя тощо; відбувається формування таких вольових рис характеру як впевненість у власних силах, самостійність, наполегливість, витримка.

2. Формування характеру у віці зумовлено початковим рівнем сформованості вольових процесів, тому часто спостерігається імпульсивність поведінки, примхливість, впертість, виявляються особливості темпераменту, що зумовлені властивостями нервової системи. У той самий час більшість дітей характеризуються чуйністю, допитливістю і безпосередністю у вираженні власних почуттів.

3. Самооцінка в дітей молодшого шкільного віку конкретна, ситуативна, переважно визначається оцінкою педагога. Формування рівня домагань відбувається в результаті досягнутих успіхів та невдач у попередній діяльності. Якщо невдач, підкріплених оцінкою вчителя, в дитини більше, то розвивається почуття невпевненості у собі та неповноцінності, що може поширитися на інші види діяльності. Молодший шкільний вік є ключовим періодом у формуванні ставлення до себе. У цей час у дитини відбувається накопичення психічних резервів у розвиток самосвідомості. Соціальній оцінці підлягають вміння та здібності, особистісні характеристики молодшого школяра [46, с. 100].

Під впливом оцінки дорослих відбувається формування типу мотивації поведінки та діяльності, формується установка на досягнення успіху чи уникнення невдач. Саме з вступом дитини до школи стає можливим цілеспрямований педагогічний вплив на його особистість. Важливого значення в межах цієї проблеми набуває визначення умов, засобів, форм та методів, які є найбільш дієвими при формуванні моральних знань, умінь та навичок, а також виявлення найефективніших форм взаємодії школи, сім'ї та громадськості у цьому контексті.

Таким чином, психічний розвиток дітей являється складним та багатогранним процесом, закони якого досі до кінця не вивчені. Психологічний розвиток дітей залежить від багатьох чинників, головним у тому числі є правильне виховання та педагогічна грамотність батьків.

1.3. Сенситивний період розвитку психічних функцій

Сенситивні періоди розвитку являється тимчасовим відрізком особливої чутливості дитини до формування певних навичок. Результати численних спостережень, особливо у психології, довели, що існують сенситивні (від лат. *sensitivus* – чутливий) періоди вікового розвитку, коли виявляються особливо сприятливі тимчасові зони самореалізації дитини, підлітка, у тих чи інших напрямках життєдіяльності.

Сенситивні періоди обумовлюються фізіологічними, психологічними й соціальними чинниками, які впливають на індивіда не ізольовано, а зв'язці, при неодмінному переважанні одного з них.

У зв'язку з сенситивними періодами правомірно говорити про вікові передумови здібностей, маючи на увазі ці обумовлені віком підвищені можливості розвитку.

Саме в ході вікового розвитку відбувається становлення індивідуальних відмінностей щодо здібностей. Всі наступні фази (тяжкі до світоглядної площини) вибудовуються виключно на основі попередніх, а те, що не набувається в сенситивний період розвитку людини, безповоротно губиться, принаймні у своїй найвищій якості [48].

Так, сенситивний період для навчання ходьби – 5-15 місяців, а навчання розмовного мовлення – від внутрішньоутробного розвитку до трьох років (тут є свої підетапи: 4-9-й місяці внутрішньоутробного розвитку складають період елементарного навчання сприйняття слів, у період від народження до двох років відбувається розуміння слів та простих фраз, а період 2-3-річного віку – час складного аналізу слова та співвідношення його з тим чи іншим предметом, явищем, відчуттям).

Перший період дитинства (3-5 років) характеризується інтенсивним розвитком нервової системи. В цьому віці відзначають швидкий розвиток у дітей умовних рефлексів, відносну чіткість системи просторово-часових зв'язків, розвиток гальмування як фізіологічної основи стриманості та самодисципліни. У цей час різко зростає роль другої сигнальної системи, а звідси – безмежні можливості як розуміти оточуючих, висловлювати свої почуття, відносини, бажання [32].

У цей період дитинства відбуваються різкі якісні стрибки. Сприйняття, пов'язане раніше виключно з практичною дією, виділяється в самостійний процес, переростаючи в спостереження, при цьому виділяється велика точність розрізнення кольорів і звуків, а яскраві враження здатні залишити слід на все життя.

Мислення дитини 3-4 років безпосереднє, образне і емоційне, а до 5-6 років воно дискурсивне, з зачатками логічного міркування. І, нарешті, саме в цьому віці розвивається творча уява. Зазначені вище психофізіологічні особливості роблять дітей 3-5 років надзвичайно сприйнятливими до творчих видів художньої та технічної діяльності: образотворчого мистецтва, музики, драми, хореографії, конструювання та моделювання. Інакше висловлюючись, перший період дитинства чутливий до творчого розвитку дитини.

3-5-річний вік є оптимальним також для вивчення іноземних мов. До того, досвід роботи з дітьми показує, що якщо до навчання дитини іноземної мови приєднуються батьки, цей процес протікає ще успішніше. 3-5-річний вік є чутливим для формування пізнавальних здібностей. У психології цей період дитинства часто називають віком «чому?», у зв'язку з нескінченним потоком питань. Дорослі, що задовольняють цю потребу дитини, формують пізнавальні здібності, а які не задовольняють, навпаки, притуплюють, а ті дорослі, які створюють умови для творчого пошуку та самостійної відповіді дитини на її ж поставлене питання, роблять щось більше – вони стимулюють пізнавальну активність дітей. Задоволення цієї потреби породжує творчу особистість, незадоволення – обмежену, нетворчу людину [9, с. 71-74].

Цей вік, як і інший, сприятливий також на формування основних рис характеру. До трьох років помітно виявляються інтелектуальні почуття, такі як допитливість, захоплення від дотику до незвичайного, радість відкриття та розчарування при неуспіху. З'являються почуття симпатії до дорослих та однолітків, які переростають в емпатію.

До 4-5 років почуття обов'язку супроводжує кожен дію дитини, з приводу якої вона взяла перед кимось зобов'язання, а в окремих випадках для досягнення мети вона здатна проявити наполегливість.

До шести років у дитини чітко окреслені почуття товариства чи егоїзму, акуратності чи безладності, витримки чи розбещеності, стриманості чи різкості, замкнутості чи відкритості, сміливості чи боягузтва тощо. Причому закладені генетично ті чи інші риси характеру людини, залежно від соціального середовища,

що розквітають або в'януть саме у віці 3-5 років, належать найвідповідальнішому віковому періоді «олюднення» індивіда [10, с. 54-57].

Шестирічні діти вперше в житті приступають до обов'язкової, систематизованої за формою та змістом, суспільно оцінюваної навчальної діяльності. Все життя дитини кардинально змінюється ззовні, і психологічні процеси (а певною мірою і фізіологічні) вже не протікають як раніше – мимоволі, за законами природи, а як би «заганяються» в потрібне суспільству русло.

У цьому віковому періоді особливо чітко стикаються два початки людини – генетичний та соціальний. Школа, навіть найгуманніша, все ж таки затискає у свої лещата дитини і змінює її на свій розсуд. У свідомості та поведінці дитини відбуваються процеси придушення тієї дитячої наївності, яка є поживною речовиною для творчого розвитку людини.

У таких напружених умовах проходить другий період дитинства, маловивчений, з одного боку, і нестандартний, з іншого, і, найголовніше, багато в чому внутрішній, прихований (психологи часто характеризують його як латентний). І все ж таки спробуємо виділити найбільш типові зони, сенситивні для формування та розвитку дітей 6-10-річного віку.

Другий період дитинства є сприятливим для активізації уваги, сприйняття, пам'яті, мислення та уяви. Це зумовлено тим, що всі ці якості цілеспрямовано розвиваються в процесі освоєння шкільної програми, причому найбільший ефект досягається при форсованій методиці, інакше ці якості так і не можуть бути розвинені.

Поява до шести років такої важливої властивості системи сприйняття, як спеціалізована участь областей кори головного мозку у здійсненні прийому та аналізу зовнішніх стимулів, змінює можливості зорової системи. У шестирічних дітей у порівнянні з молодшими швидше і краще здійснюється впізнання складних, раніше незнайомих зображень, що надзвичайно сприятливо позначається на ідентифікації літер та інших знаків, їх запам'ятовуванні, впізнанні, складанні слова, речення, логічні системи. У цьому плані своєчасним і бажаним, поряд з навчанням

читання, є залучення дітей до гри в настільні ігри, розгадки ребусів, головоломок тощо [22, с. 56-60].

Підвищена схильність до розумової діяльності дітей 7-10 років проявляється буквально у всьому: від здатності легко, ніби граючись, запам'ятовувати величезну кількість інформації (вірші, марки машин, імена артистів тощо) до пошуку та відкриття оригінальних рішень у конструюванні, моделюванні та таке інше. Така розумова активність властива переважній більшості дітей, у всякому разі, на жодному іншому віковому етапі вона не проявляється так яскраво.

Проте, пристрасть до розумової роботи іноді виявляється настільки сильно, що це спантеличує, змушує турбуватися, створює певні виховні труднощі. Уміння працювати надає чи не вирішальний вплив на формування найважливіших характеристик особистості.

Найбільш сприятливим періодом для навчання трудової діяльності є другий період дитинства 7-10 років. Це зумовлено тим, що коли раніше праця дитини переважно була спрямована на самообслуговування, то тепер вона пов'язана зі справами сім'ї, друзів, школи і несе в собі елемент відповідальності, набуває багатоступеневого характеру, бо один вид трудової діяльності, як правило, пов'язаний з іншим [23, с. 90].

У разі успішної трудової діяльності виникає позитивний результат, що викликає у дитини почуття задоволення особистого успіху. Побудована цих соціально-психологічних ефектів програм праці неодмінно дає позитивний результат. Здатність чи нездатність до праці значною мірою залежить стану здоров'я дитини.

З шестирічного віку починається швидке вдосконалення судинно-рухових периферичних реакцій, у тому числі шкірних судин, тобто при зниженні температури навколишнього середовища нижче комфортного рівня організм дитини реагує звуженням шкірних судин, що обмежує струм крові по периферії тіла і зменшує тепловіддачу з його поверхні, а не як раніше, коли шкірні судини майже змінювали свій тонус і організму доводилося «включати» додаткові джерела

теплопродукції. Тому саме в цьому віці особливо ефективні процедури, що загартовують.

Уміння здійснювати дії чи стримувати їх, долаючи зовнішні та внутрішні перешкоди, характеризують волю людини. Безвольна людина не здатна до повнокровної соціалізації, всі її думки та вчинки будуть тяжіти до конформізму.

Отже, розвиток волі є необхідною складовою ланкою у процесі соціалізації людини. Найбільш сприятлива пора для прояву та розвитку волі – дитинство, а саме другий період дитинства, коли дитина вступає до школи. У цей період вольова діяльність дитини значною мірою розвивається під впливом навчальної діяльності, що пред'являє дитині все нові і складніші вимоги.

Навчальна діяльність вимагає вміння керувати своєю психічною діяльністю (робити розумові зусилля для опанування знаннями, запам'ятовувати часом малоцікаву, але водночас важку інформацію, вчасно закінчувати роботу, доводячи її до кінця тощо), а також поведінкою (виконувати вимоги батьків, вчителів, навіть якщо вони не збігаються з бажаннями, свідомо, на користь іншої справи позбавляти себе таких насолод, як перегляд телепередач, комп'ютерні ігри тощо). Виконання всіх цих вимог формує цілеспрямованість, самостійність, витримку, рішучість, наполегливість, сміливість, дисциплінованість та створює солідну основу для розвитку волі [24, с. 158].

Воля прямо пов'язана і, більше, залежить від фізичного розвитку індивіда. До семи років завершується певний етап формування такої рухової якості, як спритність, яка ґрунтується на тонкій координації рухів шляхом збалансованого управління м'язами-антагоністами, тобто м'язами, що виконують протилежні за напрямом руху, наприклад, м'язи-згиначі та розгиначі.

Таким чином, цей вік є сенситивним для розвитку витривалості, особливо в циклічних навантаженнях, що вимагають тривалого виконання. З семи років дітей корисно та доцільно залучати до забігів на лижні дистанції, заняття плаванням та інші види діяльності, що розвивають витривалість.

Зі вступом дитини в нову вікову фазу – підліткову істотно змінюється її соціальне становище в школі, сім'ї, на вулиці. Тобто вона вже не дитина, але ще й

не доросла. Завдяки цьому виникає сприятлива атмосфера для впливу на її соціально-вікове самовизначення з метою пошуку відповіді на запитання: «Хто він (вона) і яка його міра відповідальності перед собою і перед суспільством?» [33].

Саме тому вік після 10 років вважається сенситивним для формування сильної волі, зокрема таких рис, як цілеспрямованість, витривалість, рішучість, сміливість, самостійність, ініціативність, витримка, мужність та інших. Зауважимо, що всі ці риси так чи інакше розвинуться, а якщо не ці, то альтернативні, і будуть спрямовані якщо не на творення, то на руйнування, тому суспільству важливо не прогаяти шанс «виховати громадянина».

Таким чином, у кожній віковій групі існують найбільш сприятливі часові зони актуалізації сутнісних сил індивіда. Зрозуміло, що ці вікові особливості не є абсолютними, і тим більше вони не передаються виключно з покоління в покоління. Це лише орієнтири, які значною мірою залежать від соціального середовища.

Висновки до розділу I

1. Як показав аналіз наукових праць суть психологічної грамотності особистості становить потребу та вміння людини використовувати психологічні знання у контексті наповнення їх загальнолюдськими цінностями. Психологічна грамотність розглядається як сукупність елементарних психологічних знань та вмінь. Вона є азами психологічної культури, з яких починається освоєння останньої з урахуванням віку, індивідуальних та інших особливостей. Таким чином, можна зробити висновок, що термін психологічна грамотність, це свого роду принцип зв'язку людини з предметом, способом її входження у суспільне життя, механізм самосвідомості та саморозвитку, осмислення своєї невіддільності від інших та власної автономності та унікальності.

2. Психічний розвиток дітей є складним багатоступеневим процесом. Кожна дитина має унікальні особливості, але у розвитку проходить одні й ті самі етапи становлення психіки. Знаючи їх нюанси, можна допомогти дитині сформувати міцну здорову психіку, яка є базою для формування цілісної особистості. Період

від народження до року, коли дитина тільки починає знайомство з навколишнім світом, називається дитинством. Цей етап характеризується початком формування мовлення, предметним спілкуванням з оточуючими. До трьох років триває період раннього дитинства, коли дитина починає активно досліджувати навколишній світ. Вона розвиває сенсорні навички, через наслідування дорослих засвоює соціальні моделі, намагається усвідомити суть речей. Відбувається стрибок у мовному розвитку дитини. Саме в цей період починається усвідомлення дітьми «власного Я», формування самооцінки, а також сепарація від батьків. До семи років триває дошкільний період, основною діяльністю якого стає сюжетно-рольова гра. У дитини ще слабо розвинений емоційний інтелект. Дошкільник лише вчиться взаємодіяти з оточуючими, виникають перші товариські відносини, перші конфлікти та розбіжності, які дитина вчиться вирішувати мирним шляхом. На цьому етапі починається активна стимуляція інтелектуально-пізнавальної функції. Діти молодшого шкільного віку починають будувати логічні та причинно-наслідкові зв'язки, пов'язують події зі своїми діями та психоемоційним станом. Головною діяльністю у цей період стає навчання. У дитини виникають перші обов'язки перед суспільством, формується особиста відповідальність.

3. Опрацювання наукової літератури показало, що сенситивні періоди являються рушійними силами у розвитку дитини в перші 10 років життя. Батьки не може насильно прискорити цей розвиток, але можуть створити середовище, яке підтримає цей розвиток. Погані матеріальні та психологічні умови перешкоджають якості сенситивного періоду розвитку – при обмеженнях навички формуються зі спотвореннями або вони не формуються зовсім. У кожній віковій групі існують найбільш сприятливі часові зони актуалізації сутнісних сил індивіда. Зрозуміло, що ці вікові особливості не є абсолютними, і тим більше вони не передаються виключно з покоління в покоління. Це лише орієнтири, які значною мірою залежать від соціального середовища. Велике значення уявлень про сенситивний період полягає в тому, що вони виявляють якісну своєрідність окремих етапів розвитку особистості й вказують на величезні потенції дитинства. Знаючи про сенситивні періоди, батьки зможуть створити сприятливі умови для розвитку своєї дитини. Це

означає, що дитина отримає максимум можливостей для реалізації потенціалу у перші роки життя.

РОЗДІЛ II

ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОСТІ ТА ІНТЕРПРИТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ

2.1. Процедура дослідження та характеристика вибірки

Основними завданнями емпіричного дослідження було:

1. Здійснити підбір діагностичних методик;
2. Провести діагностування учасників експерименту за допомогою обраних методик;
3. Розробити програму психологічної пропаганди щодо проінформованість батьків з питань психологічного розвитку дитини.

Дослідження було проведено з батьками дітей дошкільного (3-6 років) та шкільного (7-10 років) віку. Дослідження проводилося в спеціально відведений час. Загалом у дослідження взяли участь 40 батьків.

Емпіричне дослідження, відповідно до поставленої мети та завдань, проводилося в 4 етапи:

I. Підготовчий етап (постановка мети та завдань, пошук бази дослідження, підбір методик);

II. Констатувальний етап (проведення методик для виявлення кількісних та якісних показників дослідження психологічної грамотності батьків); На цьому етапі відбувався аналіз та інтерпретація отриманих даних;

III. Конструктивний етап (розробка програми психологічної пропаганди щодо проінформованість батьків з питань психологічного розвитку дитини).

IV. Цей етап був присвячений розробці методичних рекомендацій щодо формування психологічної грамотності батьків та оформленню результатів емпіричного дослідження.

В цілому дослідження психологічної грамотності батьків здійснювалося за допомогою валідних та надійних психологічних методів. Перед обранням методів нами був здійснений аналіз наявних теоретичних та емпіричних досліджень присвячених вивченню даної проблематики. В дослідженні також використані кількісні та якісні методи обробки даних. Зауважимо, що підібрані нами методи

психодіагностики задовольняють поставлені у дослідженні завдання, вони зручні в інтерпретації отриманих результатів.

Для проведення дослідження психологічної грамотності батьків були використані наступні методики:

- 1) Опитувальник «Уявлення про ідеальних батьків» (Р. Овчарова);
- 2) Методика «Психологічна культура особистості» (О. Мотків);
- 3) Тест-опитувальник батьківських відносин (А. Варга, В. Столін);
- 4) Опитувальник «Взаємодія батьки-дитина» (І. Марковська);
- 5) Опитувальник для батьків (А. Щетиніна).

Підбір методик збору емпіричних даних здійснювався відповідно до мети та завдань емпіричного дослідження, а також відповідно до теоретичного вивчення об'єкта та предмета дослідження, надійністю методик та реальними умовами організації дослідження.

Докладніше розглянемо основні характеристики застосовуваних нами діагностичних завдань:

1. Діагностичне завдання 1. Опитувальник «Уявлення про ідеальних батьків» (Р. Овчарова). Мета: визначити рівень сформованості психологічної компетентності батьків. Методика складається з 48 пар тверджень, кожна пара оцінюється батьками за бальною шкалою (-3, -2, -1, 0, 1, 2, 3).

Опис методики: Запропоновані якості можна розділити на три структурні компоненти: когнітивний, емоційний, поведінковий; до кожного компоненту належать 16 пар тверджень.

Усі якості відповідні кожному компоненту підібрані за наступним антиноміям:

- «позитивне-негативне»;
- «належне-необов'язкове»;
- «тепле-холодне»;
- «пропоноване-відкидається»;
- «досяжне-нездійсненне»;
- «просте-складне».

Питання наводяться відповідно до компонентів та антиномій. Розташування питань представлено у такому вигляді, що батькам не зрозуміла внутрішня логіка побудови, досить важко передбачити вибір бажаних відповідей.

Якості, які розташовані в опитувальнику праворуч, відносяться до позитивних, ліворуч – до негативних.

Кількісна обробка складається з підрахунку балів по кожному компоненту:

- когнітивний – перші 18 пар;
- емоційний – другі 18 пар (19-36);
- поведінковий – останні 18 пар (37-54).

Загальна сума балів може змінюватись в діапазоні від -54 до +54 (максимальна оцінка запропонованої якості – 3 бали).

2. Діагностичне завдання 2. Методика «Психологічна культура особистості» (О. Мотків). Дана методика дозволяє оцінити силу культурно-психологічних прагнень особистості (шкала А) та ступінь повноти їх здійснення щоденного життя (шкала Б). Респондентам пропонується 18 тверджень (психологічних прагнень), необхідно оцінити за 5-бальними шкалами силу та повноту здійснення кожного з прагнень. Усі твердження скомпоновані у 6 груп (видів) культурно-психологічних прагнень. Відповідно до ключа як середнє арифметичне розраховуються показники виразності (за шкалою А) та ступеня здійснення (за шкалою Б) кожного виду психологічного прагнення та узагальнені показники виразності та ступеня здійснення прагнень психологічної культури загалом. За таблицею, наведеною у методиці, визначаються рівні гармонійності виразності (за шкалою А) та гармонійності здійснення (за шкалою Б) кожного виду психологічних прагнень та узагальнені показники за цими шкалами. Далі визначаються результуючі показники – рівні гармонійності кожного виду психологічної культури та узагальнений показник – рівень гармонійності психологічної культури особистості загалом – шляхом співвідношення отриманих рівнів за шкалами А і Б між собою.

Методика дозволяє вивчати виразність та якість шести приватних видів культурно-психологічних поведінкових проявів:

1 – гармонізуючий саморозвиток – наявність самозадач та діяльності з самовиховання своїх якостей, що покращують спосіб життя, підтримка бадьорості за допомогою фізичних вправ, вміння змусити себе дотримуватись щоденної гігієни, зберігати порядок у своїй кімнаті тощо;

2 – конструктивне ведення справ – досить реалістичне їх планування, доведення розпочатої справи до кінця, виконання ділових обіцянок, вміння розподіляти час навчання та інші справи;

3 – наявність творчості – охоче освоєння нових справ та ігор, придумування нових способів виконання звичної діяльності та нових ігор [37];

4 – хороша саморегуляція своїх емоцій, дій та думок – розвинені вміння підтримувати позитивний емоційний тон, зберігати спокій у стресових ситуаціях, проявляти гнучкість при рішенні складних пізнавальних завдань та у спілкуванні;

5 – конструктивність спілкування з однолітками, ближніми та далекими людьми, що допомагає продуктивному дозволу особистих, ділових та суспільних питань;

6 – саморозуміння та самопізнання, наявність самоаналізу своїх особистісних та поведінкових особливостей, в результаті якого починають краще усвідомлювати свої плани, відносини та психологічні особливості, утворюється самооцінка, що реально допомагає жити, ставити здійсненні цілі та завдання, спрямовувати конкретні зусилля відповідно своїх схильностей та переваг, бути самим собою.

3. Діагностичне завдання 3. Тест-опитувальник батьківського ставлення, автори А.Варга, В. Столін. Мета: діагностика батьківського ставлення до дитини. Опис методики: Результати опитувальника виражаються у п'яти шкалах: прийняття-відкидання, соціальна бажаність поведінки дитини, симбіоз (відсутність дистанції між батьком та дитиною), авторитарний контроль, ставлення до невдач дитини. Опитувальник складається з 61 питання, відповіді поділяються на «Так» та «Ні», що рівноцінно балами 1 та 0.

4. Діагностичне завдання 4. Опитувальник «Взаємодія батьки-діти» (І. Марковська). Мета: виявити особливості у взаємодії дорослого зі своєю дитиною.

Опитувальник складається з 60 тверджень, які поділені на 10 шкал:

- «невимогливість – вимогливість»;
- «м'якість – строгість»;
- «автономність – контроль»;
- «емоційна дистанція – близькість»;
- «відкидання – прийняття»;
- «відсутність співпраці – співпраця»;
- «тривожність за дитину»;
- «непослідовність – послідовність»;
- «виховна конфронтація у ній»;
- «задовільність відносинами з дитиною».

Свій варіант відповіді, батькам рекомендується позначити згодою або незгодою з запропонованими твердженнями. Відповіді оцінюються за бальною шкалою (5 балів – безсумнівно, так; 4 бали – загалом, так; 3 бали – і так і ні; 2 бали – скоріше ні, ніж так; 1 бал – ні (абсолютна незгода).

5. Діагностичне завдання 5. Опитувальник для батьків (О. Щетиніна). Мета: вивчити рівень знань батьків про вікові та індивідуальні особливості дитини та способи взаємодії з нею.

Опитування батьків проводиться у індивідуальному порядку. Кожен з батьків записує свої відповіді до бланку. Результати діагностики оцінюються за двома інформативними показниками: розгорнутість відповіді та її повнота.

Розгорнутість оцінюється від 1 до 3 балів:

- 1 бал – відповідь конкретна і не вимагає розшифровки;
- 2 бали – відповідь складається з кількох пов'язаних між собою слів;
- 3 бали – відповідь аргументована і з поясненням своєї думки.

Повнота відповіді також оцінюється від 1 до 3 балів:

- 1 бал – одна відповідь на запитання;
- 2 бали – відповідь на питання має на увазі 2-3 варіанти;
- 3 бали – відповідь складається з 4 та більше варіантів.

Отримані бали підсумовуються з питань, що відповідають компонентам психологічної грамотності батьків. Далі вираховується середнє арифметичне, по кожному окремому компоненту та психологічній грамотності загалом, яке відповідає певним рівням:

1-1,9 – низький рівень;

2-2,5 – середній рівень;

2,6-3,0 – високий рівень.

Проведення дослідження передбачає суворе дотримання інструкції та створення необхідних умов, які б дозволили отримати правдиві емпіричні дані.

Отже, за результатами основного етапу діагностики були виявлені рівні сформованості психологічної грамотності батьків як умови сенситивного розвитку дитини. Детальніший опис результатів дослідження висвітлено у наступному підрозділі роботи.

2.2. Аналіз результатів дослідження

В результаті проведення емпіричного дослідження за опитувальником «Уявлення про ідеальних батьків» (Р. Овчарова) ми отримали наступні результати. Аналіз даних свідчить, що низький рівень показали 15 респондентів (37,5%), це свідчить про дефіцит базових знань. Батьки не відчують потреби в їх самостійному отриманні, здебільшого сподіваються на допомогу вихователя/педагога або інших фахівців.

Середній рівень був виявлений у 20 батьків (50%), вони мають базовий запас знань і в міру своїх можливостей їх оновлюють.

Високий рівень показали лише 5 респондентів (12,5%). Він має достатній запас знань про вікові та індивідуальні особливості своїх дітей, про психологічні особливості розвитку їх особистості, про практичні та теоретичні методи і прийоми, що застосовуються для гармонійного виховання дитини в сім'ї. Ці батьки вчасно оновлюють запас своїх знань, використовуючи різноманітні засоби отримання необхідної інформації.

Кількісні результати за діагностичним завданням 1 продемонстровані у табл.

2.1.

Таблиця 2.1.

Кількісні результати діагностичного завдання 1

Респонденти	Рівні					
	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	Кі-сть	%	Кі-сть	%	Кі-сть	%
Батьки n=40	15	37,5	20	50%	5	12,5%

Далі розглянемо результати за методикою «Психологічна культура особистості» (О. Мотків). Як можемо бачити з діаграми, представленої на рис. 2.1., респонденти оцінюють виразність у себе різних видів культурно-психологічних прагнень, в основному, на середні та високі бали.

Рис. 2.1. Рівні розвитку психологічної культури особистості

На думку автора методики, з усіма респондентами, які показали низькі бали з будь-яких видів культурно-психологічних прагнень, необхідно проводити психологічну розвивальну роботу, спрямовану на підвищення рівня психологічної культури. Самі низькі бали були показані респондентами щодо прагнень до

конструктивного спілкування (10%), до конструктивного введення справ (2,5%), до саморозвитку (10%) та психологічної культури в цілому (10%).

Далі переглянемо результати, які були отримані нами у процесі проведення тесту-опитувальника батьківського ставлення (А. Варга, В. Столін). Далі на рис. 2.2. продемонстровано особливості показників батьківського ставлення до дитини

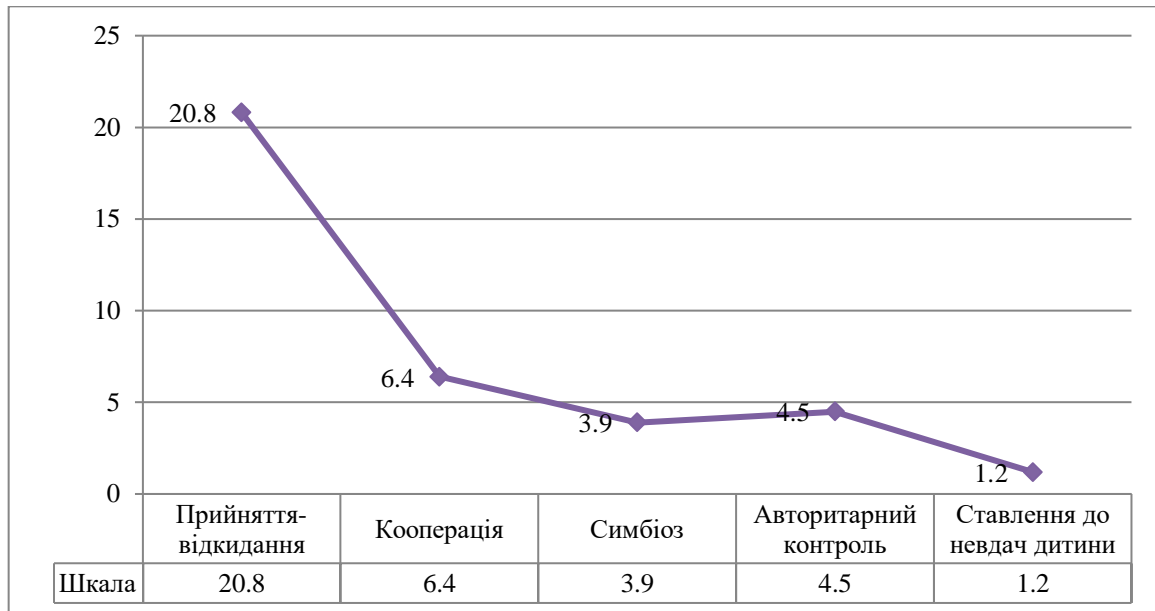

Рис.2.2. Середні значення показників ставлення батьків до дитини

Здебільшого батьківське ставлення виражено у прийнятті дитини. Більшість батьків у вихованні дитини, прагнуть до співпраці з нею (6,39). Деякі батьки схильні у вихованні до симбіотичного злиття з дитиною (3,89), а також до контролю над дитиною (4,37). Таке батьківське ставлення показує поділ думок батьків у вихованні дитини та відсутність єдиної думки. Єдиною константою для батьківської вибірки є прийняття дитини і віра в дитину.

Отже, розглядаючи результати проведеної діагностики, ми розуміємо, що у батьків-респондентів відсутнє уявлення про те, що вони є джерелом знань для дитини, що вони впливають на формування особистості дитини, також батьки не обізнані про стилі виховання, і це, у свою чергу, впливає на особливості вибору виховної стратегії.

Таким чином, психологічна грамотність у цієї групи батьків, ми можемо охарактеризувати як низьку, оскільки відсутність знань про виховання та потреби дитини, знижують мотивацію батьків до виконання актуальних у вихованні дитини завдань. Мотивація батьків у вихованні спрямована навчити дитину поведінки у

побуті. Розглянувши спрямованість батьківської мотивації як фактора психологічної грамотності, ми зазначили, що причиною є недостатність знань про виховання дитини.

Особливості прояву психологічної грамотності батьків, їх знань про виховання дитини виявляються в тому, наскільки батьки піклуються про здоров'я дитини, щодо батьків до дитини, та у наявних установках відносно до дитини. Характеризуючи особливості ставлення батьків до дитини, ми розуміємо, що батьки не обізнані про стилі виховання, внаслідок цього деякі батьки обирають деструктивні виховні стратегії на кшталт симбіозу та контролю над дитиною. Симбіотичний зв'язок з батьками (або одним з батьків) не дозволяє дитині робити самостійний вибір, у разі контролюючого виховання, дитина боїться порушувати строгі дисциплінарні рамки, внаслідок чого також не розвивається їх самостійність.

Тепер розглянемо результати які були отримані нами за опитувальником «Взаємодія батьки-дитина» (І. Марковська). Результати дослідження представлені на рис. 2.3.

На рис. 2.3. видно, що для опитаних батьків найбільше значення мають шкали:

- «вибагливість», тобто мами є достатньою мірою вимогливими батьками та очікують від дитини високого рівня відповідальності;
- «емоційна близькість» показує, наскільки батьки почуваються близькими до дитини;
- «послідовність» показує, наскільки послідовна і постійна мати у своїх вимогах, у своєму ставленні до дитини, у застосуванні покарань та заохочень тощо;
- «задоволеність відносинами з дітьми» свідчить про загальний рівень задоволеності відносинами між батьками та дітьми як з одного, так і з іншого боку.

Найменший бал представлений за шкалою «тривожність за дитину», тобто цей показник меншою мірою проявляється у вихованні дітей.

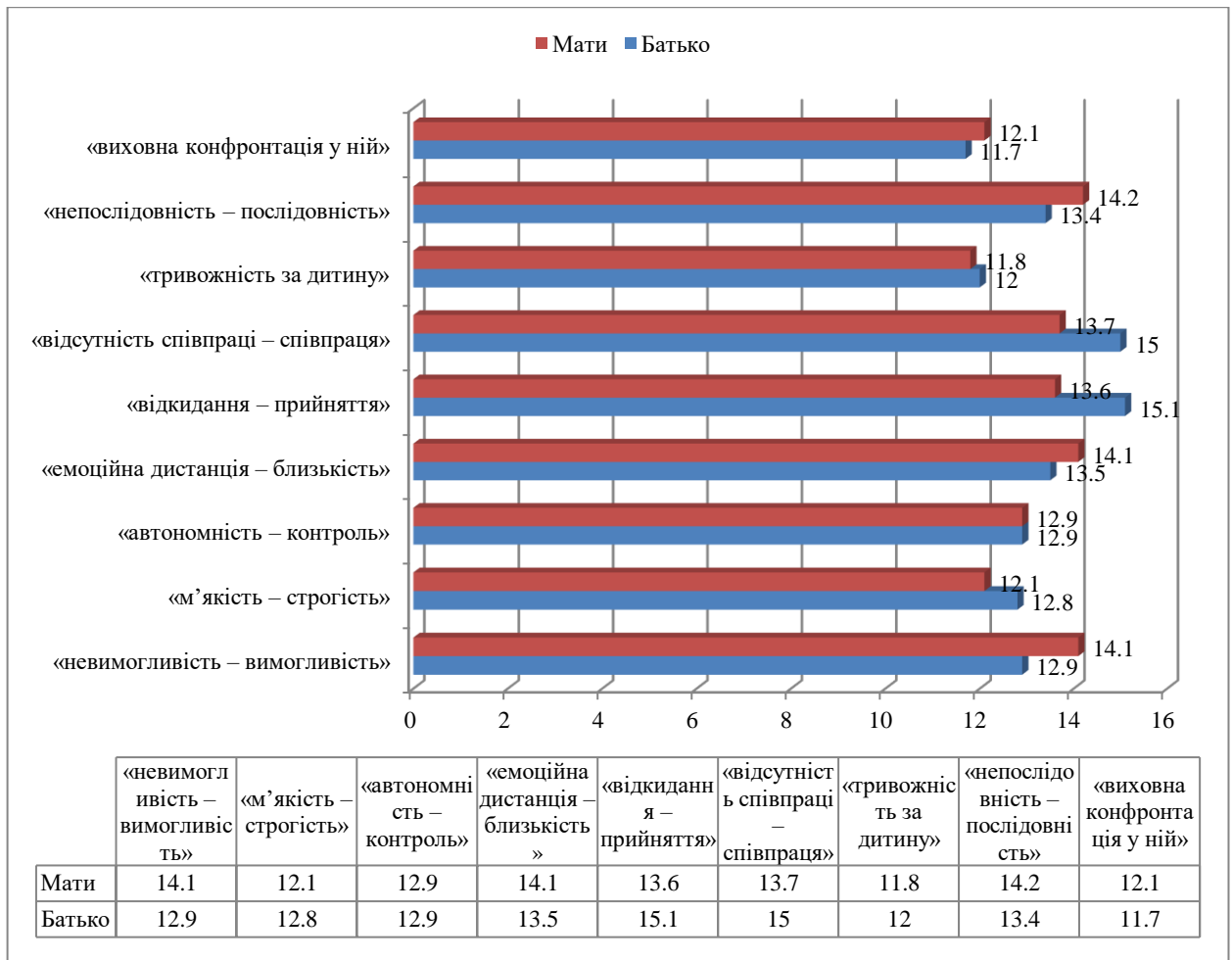

Рис. 2.3. Виразність показників стилю виховання батьків та матерів

У групі опитаних батьків найвищий бал виявлено за шкалою «Прийняття». Ця шкала відображає базове ставлення батьків до дитини, її прийняття особистісних якостей та поведінкових проявів дитини. Прийняття дитини як особистості є важливою умовою її сприятливого психологічного розвитку, її самооцінки.

Найменше значення, як і групі матерів, виявлено в вираженості показника «тривожність за дитину», а також «виховна конфронтація в сім'ї».

Таким чином, дослідження за допомогою методики «Взаємодія батьки-дитина» показало, що переважне значення у групі матерів відводиться показникам: «вибагливість», «емоційна близькість», «последовність», «задоволеність стосунками з дітьми», а в групі опитаних батьків найвищий бал виявлено за шкалою «прийняття». Також є відмінності у показниках стилю батьківського виховання батьків та матерів. Матері більш вимогливі, йдуть на співпрацю з

дитиною та застосовують виховну конфронтацію у сім'ї, більше ніж батьки. Такий показник, як прийняття дитини найбільшою мірою виражений у батька.

Переглянемо результати наступної діагностики, а саме опитувальника для батьків (А. Щетиніна).

Кількісні результати за діагностичним завданням 5 відображені у табл.2.2.

Таблиця 2.2.

Кількісні результати діагностичного завдання 5

Респонденти	Рівні					
	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	Кі-сть	%	Кі-сть	%	Кі-сть	%
Батьки n=40	11	27,5%	20	50%	9	22,5%

За результатами опитування ми з'ясували, що низький рівень мають 11 батьків (27,5%). Такі дорослі дотримуються ігнорувальних та авторитарних методів виховання, часто суперечливі у взаєминах з дитиною.

Середній рівень продемонстрували 20 батьків (50%). Вони не завжди послідовні у спілкуванні з дитиною. Не вміють адекватно вибирати необхідні способи надання допомоги дитині у складній ситуації.

9 батьків (22,5%) показали високий рівень за проведеною методикою. Своє спілкування з дитиною вони будують на принципі співробітництва та взаємодії.

Отже, узагальнюючи отримані дані на первинному етапі емпіричного дослідження можна зауважити, що аналіз результатів свідчить про низький рівень сформованості психологічної грамотності батьків. Це можна пояснити тим, що у більшості батьків розвиток психологічної грамотності головним чином спонтанний, несвідомий та нецілеспрямований характер.

Висновки до розділу II

1. Вивчення особливостей психологічної грамотності батьків, нині, набуває особливої актуальності та потребує детального аналізу. Саме тому, ми провели емпіричне дослідження, метою якого було вивчення психологічної грамотності батьків як умови сенситивного розвитку дитини. Дослідження було проведено з батьками дітей дошкільного (3-6 років) та шкільного (7-10 років) віку. Дослідження

проводилося в спеціально відведений час. Загалом у дослідження взяли участь 40 батьків. Емпіричне дослідження, відповідно до поставленої мети та завдань, проводилося в 4 етапи: підготовчий етап, констатувальний етап, конструктивний етап та етап оформлення результатів. Для проведення дослідження психологічної грамотності батьків були використані наступні методики: опитувальник «Уявлення про ідеальних батьків» (Р. Овчарова), методика «Психологічна культура особистості» (О. Мотків), тест-опитувальник батьківських відносин (А. Варга, В. Столін), опитувальник «Взаємодія батьки-дитина» (І. Марковська), опитувальник для батьків (А. Щетиніна).

2. Отримані результати емпіричного дослідження показали, що батьками майже не приділяється необхідної уваги проблемі підвищення рівня їхньої психологічної компетентності. Вона ведеться безсистемно і носить епізодичний характер, обмежуючись лише традиційними формами взаємодії, які малоінформативні та не цікаві. Тому ми вважаємо, що потрібне проведення цілеспрямованої роботи з батьками щодо підвищення рівня їх психологічної грамотності. Необхідно підібрати нетрадиційні та сучасні форми роботи з батьками. Саме тому нами було запропоновано психологічну програму формування психологічної грамотності батьків як умови розвитку дитини.

РОЗДІЛ III

СТРУКТУРА ПРОГРАМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОПАГАНДИ ЩОДО ПРОІНФОРМОВАНOSTІ БАТЬКІВ З ПИТАНЬ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ

3.1. Опис структури програми

Провівши теоретичний аналіз наукової літератури, нами були виділено складові психологічної грамотності батьків: ціннісно-смысловий компонент, когнітивний компонент, поведінково-діяльний компонент, поведінково-комунікативний компонент та рефлексивний компонент. Для розвитку даних складових, і в тому числі для формування психологічної грамотності батьків була запропонована програма психологічної пропаганди.

Хочеться зауважити, що сучасні батьки відчувають відповідальність за виховання дітей, усвідомлюють необхідність самоосвіти, бажають тримати під контролем все, що відбувається з дитиною, але через неможливість реалізувати цей контроль, відчувають також велику тривогу, також тривога викликана невпевненістю у власних виховних силах, непевності в тому, що знання, які вони мають, є вірними і дієвими.

Саме тому рекомендується при навчанні батьків робити акцент у програмі не на експертну інформацію для ліквідації безграмотності, а на осмислення досвіду виховання дитини, обговорення труднощів, на розкриття ресурсів, які є у батьків. Для цього нами пропонується вибудовувати навчання у формі діалогу в основному між батьками, як рівними суб'єктами, які мають особистий досвід розв'язання проблем, що виникають. Тим самим зробивши метою програми – підвищення самоефективності батьків.

Основними завданнями виступають:

- 1) Створення безпечної атмосфери у групі батьків;
- 2) Запуск діалогу, надавши тему для обговорення.

Ми вважаємо, що при необхідності експерт повинен також виконати завдання надання експертного знання, але тільки в тих випадках, коли це дійсно необхідне

для формування психологічної грамотності. Таким чином, основними методами в роботі з формування психологічної грамотності батьків є методи активного соціально-психологічного навчання: дискусійні методи (круглий стіл), а також ігрові методи (рольова гра, тренінгові ігрові вправи та завдання).

Коротко охарактеризуємо особливості кожного з методів.

Круглий стіл – одна з форм проведення дискусії між учасниками рівними правами, що відображає один принцип побудови нашої програми – обмін досвідом між рівними учасниками. При цьому існують певні правила взаємодії, наприклад:

- 1) не засуджувати думки іншого учасника;
- 2) висловлювати власні думки щодо обговорюваної теми;
- 3) не перебивати інших учасників, говорити, коли тобі дають слово.

Існують також певні рамки круглого столу, які відображаються в області проблемної теми, і укладаються в плавному переході від одного питання для обговорення до іншого, щоб в кінці зустрічі дійти певних висновків.

Наступним методом активного соціально-психологічного навчання є ігровий метод, який у нашій програмі представлений рольовими іграми і діловими іграми. Рольова гра, як форма роботи з учасниками тренінгу, проводиться в момент, коли учасники групи вже знайомі один з одним, що сприяє батькам проявляти свої творчі та артистичні можливості з більшою ефективністю. Завдяки чому відбувається повне розуміння почуттів, думок і дій, певної ролі, яку грає один з батьків.

Рольова гра сприяє розвитку вміння дивитися на ситуацію з іншої точки зору, в даному випадку допомагає батькам подивитись на ситуацію з позиції дитини, зрозуміти її почуття, а також сприяє більше об'єктивно аналізувати свою власну поведінку.

Ділова гра також є однією з форм активного соціально-психологічного навчання. Також, як і в рольовій грі, учасники програють якусь проблемну ситуацію, максимально наближену до реальної. У кожного учасника є своя роль, основа відмінність рольової гри у тому, що в діловій грі у всіх учасників процесу є єдина ціль і єдині завдання, які вони повинні вирішити у ході гри. Ділова гра також

відрізняється за структурою проведення. Під час ділової гри існують правила взаємодії, які обумовлені фактичними правилами взаємодії у цій галузі діяльності, яка програється учасниками. Завершується гра підведенням підсумків аналізом прийнятих рішень, метою знаходження найбільш оптимального варіанта. [15]

Тренінгові ігрові вправи та завдання спрямовані на оцінювання різних способів взаємодії між суб'єктами, з метою виробити найбільш ефективну стратегію поведінки, вибрати більш вдалі форми спілкування та звернення, замінюючи неконструктивні способи.

Складена нами програма складається з 18 занять, кожне з яких триває 2 академічні години. Програма реалізовувалася протягом двох місяців: 2 заняття на тиждень.

На табл. 3.1. переглянемо структуру програми.

Таблиця 3.1.

Структура психологічної програми

Назва блока	Ціль блока	Ціль заняття	Години
Блок «Уявлення про себе, як про ідеальних батьків»	Формування образу батьків	Заняття №1 Орієнтація у специфіці групової роботи; знайомство учасників; прийняття правил роботи в групі; Діагностика очікувань учасників; усвідомлення цілей та завдань роботи; створення мотивації; самовизначення рівня батьківської грамотності	2
		Зразки батьківства у суспільстві Формування уявлення про себе, як про ідеальних і реальних батьків	2
		Батьківське вигоряння – які є ресурси? Актуалізація ресурсів батька	2
		Негативні почуття батьків – це нормально? Прийняття себе як батьків; розвиток здібності до самоконтролю	2
Блок «Особливості розвитку дитини»	Формування розуміння батьками особливостей розвитку дитини; формування конструктивних установок розуміння батьками відносин дитини з однолітками	Чому дитина мовчить? Формування знань про особливості розвитку дитини, методи та прийоми виховання	2
		Допоможи мені це зробити самому Формування уявлень батьків про кордон дозволених дитини, конструктивних установок на процес виховання дитини	2

Продовж. табл. 3.1.

Назва блока	Ціль блока	Ціль заняття	Години
		Підготовка дитини до садочка та школи Опрацювання почуттів батьків, формування знань про психологічні особливості дітей	2
		Дитина – це особистість Формування уявлень про процес становлення гармонійної особистості дитини	2
		Вивчення простору дитини (активність) Формування знань про особливості розвитку дитини, про межі дозволеності	2
		Втрата у житті дитини Розвиток емпатії, формування конструктивних установок на можливість подолання дитиною почуття втрати будь-кого та будь-чого	2
		Поява нових членів сім'ї Формування конструктивних установок на вибудовування взаємин між членами сім'ї	2
		Спілкування дитини з іншими дітьми Формування конструктивних установок на вибудовування взаємини дитини з її однолітками	2
Блок «Особливості виховання дитини»	Формування уявлень про особливості гендерного виховання	Гендерне виховання Формування уявлень про особливості гендерного виховання	2
		Роль батька та роль матері у вихованні Дитини Усвідомлення особливостей рольової поведінки батьків у процесі виховання дітей	2
Конфлікті ситуації	Формування конструктивних установок відносно до почуттів та бажань дитини; розвиток уявлення про себе, як реальних батьків, формування адекватної батьківської самооцінки	Конфлікт. Ініціатор – дитина Формування конструктивних установок на можливість дитини виявляти негативні почуття, розвиток емпатії	2
		Система заохочення та покарання. Формування уявлення про себе, як про реальних батьків; формування знань і методів і прийомах виховання	2
		Конфлікт. Ініціатор-батьки. Формування навички ефективного спілкування; рефлексія пред'явлених вимог дитині	2
Висновок	Підведення підсумків; діагностика	Заключне заняття Підбиття підсумків; діагностика	2

Структура кожного заняття складалася з актуалізації проблемного поля, пов'язаного з вихованням дитини, обговорення ставлення до даної проблеми кожного з батьків, обговорення вже використовуваних способів розв'язання даної проблеми, формування конструктивного способу розв'язання проблеми, рефлексія учасників про виконану роботу під час заняття. Також після деяких занять є домашнє завдання, пов'язане з дотриманням змін, пов'язаних з використанням іншого способу поведінки батьків, або з відпрацюванням отриманих на заняття нових навичок.

Далі розглянемо характеристику основних заходів психологічної програми більш детально.

3.2. Характеристика основних заходів

Програма формування психологічної грамотності батьків складалася з 4 блоків: «Уявлення про себе, як про ідеальних батьків», «Особливості розвитку дитини», «Особливості виховання», «Конфліктні ситуації». Такий розподіл пов'язаний з тематикою занять кожного блоку. Розглянемо їх більше детально.

Блок «Уявлення про себе, як про ідеальних батьків». Мета блоку: формування образу батьків. Компоненти психологічної грамотності батьків, розвиток яких спрямований на цей блок: гуманістична спрямованість у взаємовідносинах, прийняття себе, як батьків, дитина – безумовна цінність, усвідомлення необхідності саморозвитку, поняття та прийняття дитини, знання основ психологічного спілкування та міжособистісної взаємодії, орієнтація на діалогове, безконфліктне спілкування, вміння вибудовувати продуктивну взаємодію, усвідомлення себе в ролі батька, вміння оцінювати свою готовність до виконання виховних функцій, вміння оцінювати результати своїх досягнень в особистісному розвитку дитини, уявлення про себе, як про ідеальних батьків, здатність до самооцінки, саморефлексії, саморегулювання та самоконтролю.

Блок «Особливості розвитку дитини». Мета блоку: формування розуміння батькам особливостей психологічного розвитку дитини, формування конструктивних установок розуміння батьками відносин дитини з однолітками.

Компоненти психологічної грамотності батьків, розвиток яких спрямований цей блок: гуманістична спрямованість у взаємовідносинах, інтерес до психологічного розвитку дитини, усвідомлення необхідності саморозвитку, розуміння та прийняття дитини, знання психологічних особливостей розвитку дітей, знання індивідуально-психологічних особливостей дитини, знання про методи і прийоми виховання, знання основ психологічного спілкування та міжособистісної взаємодії, знання особливостей фізіологічного розвитку, володіння способами організації взаємодії у процесі вирішення виховних завдань, вміння співвідносити поведінку дитини з різними причинами, орієнтація на діалогове, безконфліктне спілкування, вміння вибудовувати продуктивну взаємодію, здатність до емпатії, усвідомлення себе у ролі батьків, вміння оцінювати свою готовність до виконання виховних функцій, вміння оцінювати результати своїх досягнень в особистісному розвитку дитини, здатність до самооцінки, саморефлексії, саморегулюванню та самоконтролю.

Блок «Особливості виховання». Мета блоку: формування уявлень про особливості гендерного виховання дітей. Компоненти психологічної компетентності батьків, розвиток яких спрямований цей блок: гуманістична спрямованість у взаємовідносинах, прийняття себе як батьків, інтерес до розвитку дитини, розуміння та прийняття дитини, знання про психологічні особливості розвитку дитини, знання індивідуально-психологічних особливостей дитини, знання про методи і прийоми виховання, знання основ психологічного спілкування та міжособистісної взаємодії, знання особливостей фізіологічного розвитку, володіння способами організації взаємодії у процесі рішення виховних завдань, орієнтація на діалогове, безконфліктне спілкування, вміння вибудовувати продуктивну взаємодію, здатність до емпатії, усвідомлення себе у ролі батьків, вміння оцінювати свою готовність до виконання виховних функцій, вміння оцінювати результати своїх досягнень в особистісному розвитку дитини, здатність до самооцінки, саморефлексії, саморегулюванню та самоконтролю.

Блок «Конфліктні ситуації». Мета блоку: формування конструктивних установок відносно до почуттів та бажань дитини, розвиток уявлення про себе, як

про реальних батьків, формування адекватної батьківської самооцінки. Компоненти психологічної компетентності батьків, розвиток яких спрямований цей блок: гуманістична спрямованість у взаємовідносинах, прийняття себе, як батьків, інтерес до психологічного розвитку дитини, усвідомлення необхідності саморозвитку, розуміння та прийняття дитини, орієнтація на діалогове, безконфліктне спілкування, вміння вибудовувати продуктивну взаємодію, здатність до емпатії, здатність до самооцінки, саморефлексії, саморегулювання та самоконтролю (табл. 3.2).

Таблиця 3.2.

Програма формування психологічної грамотності батьків

Назва блоку	Назва заняття	Цілі заняття
Блок «Уявлення про себе, як про ідеальних батьків»	Заняття 1	Орієнтація у специфіці групової роботи; знайомство учасників; прийняття правил роботи у групі; діагностика очікувань учасників; усвідомлення цілей та завдань роботи; створення мотивації; самовизначення рівня батьківської грамотності
	Образ батьківства у суспільстві	Формування уявлення про себе, як про ідеальних батьків
	Батьківське вигорання – які є ресурси?	Актуалізація ресурсів батьків
	Негативні почуття батьків – це нормально?	Прийняття себе як батьків; розвиток здатності до самоконтролю
Блок «Особливості розвитку дитини»	Чому дитина мовчить?	Формування знань про особливості розвитку дитини, методи і прийоми виховання
	Допоможи дитині зробити самій	Формування уявлень батьків про кордон дозволеності дитини, формування конструктивних установок на процес виховання дитини
	Підготовка дитини до садочка та школи	Пророблення почуттів батьків, формування знань про психологічні особливості дітей
	Дитина – це особистість	Формування уявлень про процес становлення гармонійної особи дитини
	Вивчення простору дитиною (активність)	Формування знань про особливості розвитку дитини
	Втрати в житті дитини	Розвиток емпатії, формування конструктивних установок на можливість подолання дитиною почуття втрати чогось/когось
	Поява нового члена сім'ї	Формування конструктивних установок на побудову взаємин між членами сім'ї

	Спілкування дитини з іншими дітьми	Формування конструктивних установок на побудову взаємин дитини з однолітками
--	------------------------------------	--

Продовж. табл. 3.2.

Назва блоку	Назва заняття	Цілі заняття
Блок «Особливості виховання дитини»	Гендерне виховання	Формування уявлень про особливості гендерного виховання
	Роль батька та роль матері у вихованні дитини	Усвідомлення особливостей рольової поведінки батьків в процесі виховання дітей
Конфлікти ситуації	Конфлікт. Ініціатор - дитина	Формування конструктивних установок на можливість дитини виявляти негативні почуття, розвиток емпатії
	Система заохочення та покарання	Формування уявлення про себе, як про реальних батьків; формування знань і методів і прийомах виховання
	Конфлікт. Ініціатор-батьки	Формування навички ефективного спілкування; рефлексія пред'явлених вимог дитині

Останнє заняття розробленої нами програми не увійшло ні в один з блоків, тому що спрямоване на отримання зворотного зв'язку від батьків з приводу даної програми. Також це заняття націлено на рефлексію батьками отриманого досвіду.

Ціль програми: формування психологічної грамотності батьків.

Завдання програми:

- формування гуманістичної спрямованості у сфері міжособистісних відносин;
- ціннісне прийняття себе, як батьків;
- розвиток інтересу особистісного розвитку дітей та їх внутрішньому світу;
- формування усвідомлення необхідності та цінності в саморозвитку (розвитку особистісних якостей в тому числі) у сфері дитячо-батьківських відносин;
- формування ставлення до дитини, як до безумовної цінності;
- розвиток готовності до розуміння та прийняття дитини такою, якою вона є;
- формування знань про психологічні особливості розвитку дітей;
- формування знань індивідуально-психологічних особливостей дитини;

- формування знань про методи і прийоми виховання з урахуванням перших двох складових;
- формування знань основ психології спілкування та прийомів міжособистісної взаємодії;
- формування знання особливостей фізіологічного розвитку дитини та його вплив на її особливості розвитку;
- опанування способами організації взаємодії з дітьми в процесі вирішення виховних завдань;
- розвиток вміння бачити за поведінкою дітей їх стан, рівень розвитку пізнавальних процесів, риси характеру, емоційно-вольову сферу;
- формування орієнтація на діалогове, безконфліктне спілкування з дітьми;
- розвиток вміння вибудовувати продуктивну взаємодію зі своїми дітьми;
- розвиток здатності до емпатії;
- формування усвідомлення себе у ролі батьків;
- розвиток уміння оцінювати свою готовність до виконання виховних функцій;
- розвиток вміння оцінювати результати власних досягнень;
- формування уявлення про себе, як ідеальних і реальних батьків;
- розвиток здатності до самооцінки, саморефлексії, саморегулюванню та самоконтролю.

Форми та методи роботи: методи саморозвитку (рефлексивні самозвіти, проєктивні рисункові методики), методи, які спрямовані на формування навичок виховної діяльності (програвання ситуацій, аналіз «важких випадків», навчання прийомів саморегуляції), і методи, орієнтовані на підвищення психологічної грамотності (міні-лекції, групові дискусії (ключові аспекти виховання)).

Трудомісткість програми – 36 годин.

3. Зміст програми

Заняття №1. Вступне слово тренера.

Вправа №1 «Сніжний ком». Ціль: знайомство та запам'ятовування імен всіх учасників, зняття напруження

Вправа №2. «10 секунд». Ціль: надати можливість учасникам групи краще дізнатися один одного, скоротивши дистанцію в спілкуванні, організувати групову роботу за допомогою перемикання уваги і емоцій учасників на «тут тепер».

Вправа №3 «Навіщо ви тут?». Ціль: розвиток навичок рефлексії, усвідомлення причин, які спонукали прийти на заняття, як наслідок, підвищення мотивації на роботу в групі, свідомість цілей і завдань роботи в групі.

Вправа № 4 «Дерево батьківської компетентності». Ціль: рефлексія власної батьківської компетентності, задоволеність / незадоволеність її рівнем, визначення шляхів розвитку, створення мотивації подальшої роботи.

Вправа №5 «Рефлексія». Ціль: розвиток рефлексії, завершення заняття, підведення підсумків заняття.

Заняття №2. «Образ батьківства в суспільстві».

Вправа №1: «Привітаємось». Мета: Активізація робочого стану.

Вправа №2: «Плутанина». Ціль: згуртування учасників, зняття емоційної напруги.

Вправа №3 «Ранкова шеренга». Ціль: відновлення змісту попереднього заняття, активізація працездатності, налагодження роботи.

Вправа № 4: «Вимоги суспільства: ідеальні батьки». Ціль: формування уявлення про себе, як ідеальних і реальних батьків, зниження рівня домагань

Вправа №5: Рефлексія. Ціль: розвиток рефлексії, завершення заняття, підведення підсумків заняття.

Заняття №3: «Негативні почуття батьків – це нормально?»

Заняття № 4: «Батьківське вигоряння – які є ресурси?»

Вправа: «Поміняйся місцями». Ціль: знайомство, зняття емоційної напруги, налаштування на майбутню роботу.

Вправа: «Батьківське вигоряння – що це?. Ціль: усвідомлення учасниками ризиків батьківського вигоряння.

Вправа: «Спосіб вирішення». Ціль: профілактика батьківського вигоряння.

Вправа: «Подарунок». Ціль: зворотній зв'язок від групи, підвищення самооцінки, створення позитивного емоційного настрою в групі.

Вправа №5: Рефлексія. Ціль: розвиток рефлексії, завершення заняття, підведення підсумків заняття.

Заняття № 5: «Особливості гендерного виховання».

Вправа №1: «Привітання». Ціль: створення позитивного емоційного фону в групі, активізація робочого стану.

Вправа №2: Дискусія. Ціль: усвідомлення учасниками гендерних особливостей виховання.

Вправа № 3: «Як виховати хлопчика/дівчинку?». Ціль: вивчення учасниками способів виховання чоловічих та жіночих якостей.

Вправа №4: Рефлексія. Ціль: розвиток рефлексії, завершення заняття, підведення підсумків заняття.

Заняття № 6: «Роль батька та роль матері у вихованні дитини».

Вправа №1: «Привітання». Ціль: створення позитивного емоційного фону в групі, активізація робочого стану.

Вправа №2 «Ранкова шеренга». Ціль: відновлення змісту попереднього заняття, активізація працездатності, налагодження роботи.

Вправа № 3 «Роль мами та тата у вихованні». Ціль: усвідомлення учасників своєї ролі в якості мати/тата, прийняття своєї батьківської ролі, усвідомлення свого саморозвитку

Вправа №5: Рефлексія. Ціль: розвиток рефлексії, завершення заняття, підведення підсумків заняття.

Заняття №7: «Дитина-особистість».

Вправа №1: «Привітання». Ціль: створення позитивного емоційного фону в групі, активізація робочого стану.

Вправа №2 «Ранкова шеренга». Ціль: відновлення змісту попереднього заняття, активізація працездатності, налагодження роботи.

Вправа №3: «Обговорення: коли дитина стає особистістю». Ціль: усвідомлення учасниками процесу формування особистості.

Вправа № 4: «Моя дитина як особистість» Ціль: допомогти батькам побачити в їх дитині особистість, зрозуміти яка вона».

Вправа № 5: «Формування особистості». Ціль: усвідомлення батьками впливу їх особливостей виховання на формування особистісних якостей дитини

Вправа №6: Рефлексія. Ціль: розвиток рефлексії, завершення заняття, підведення підсумків заняття.

Заняття №8. «Конфлікт: ініціатор-дитина».

Вправа №1 «Ранкова шеренга». Ціль: відновлення змісту попереднього заняття, активізація працездатності, налагодження роботи.

Вправа № 2: Обговорення «Зо таке конфлікт?». Ціль: налагодження теми заняття, активізація працездатності.

Вправа № 4: «Сприйняття почуття дитини». Цілі: усвідомлення адекватності сприйняття почуттів своєї дитини, з'ясування причин, які перешкоджають адекватному сприйняттю почуттів дитини.

Вправа № 5: Коротка лекція. «Активне слухання. Техніки активного слухання». Цілі: інформування, зміна поведінки.

Вправа №6: Рефлексія. Ціль: розвиток рефлексії, завершення заняття, підведення підсумків заняття.

Заняття №9: «Конфлікт: ініціатор-батьки».

Вправа №1: «Привітання». Ціль: створення позитивного емоційного фону в групі, активізація робочого стану.

Вправа №2 «Ранкова шеренга». Ціль: відновлення змісту попереднього заняття, активізація працездатності, налагодження роботи.

Вправа №3: «Список правил». Ціль: усвідомлення батьками необхідності самому транслювати виконання вимог, що висуваються до дитини.

Вправа № 4: Гра «Зіпсований телефон». Ціль: формування правильних формулювань до вимог.

Вправа № 5: Коротка лекція «Я і Ти – висловлювання». Ціль: інформаційна

Вправа №6: Рефлексія. Ціль: розвиток рефлексії, завершення заняття, підведення підсумків заняття.

Заняття №10 «Система заохочень і покарань».

Вправа №1: «Привітання». Ціль: створення позитивного емоційного фону в групі, активізація робочого стану.

Вправа №2 «Ранкова шеренга». Ціль: відновлення змісту попереднього заняття, активізація працездатності, налагодження роботи.

Вправа № 3: Коротка лекція заохочення і покарання. Ціль: інформаційна

Вправа №4: Рефлексія. Ціль: розвиток рефлексії, завершення заняття, підведення підсумків заняття.

Заняття № 11 «Вивчення простору дитини (активність)»

Вправа №1: «Привітання». Ціль: створення позитивного емоційного фону в групі, активізація робочого стану.

Вправа № 2: Круглий стіл «Кордони простору, які допоможуть вивчати дитину». Ціль: визначення ролі батьків у процесі вивчення дитиною простору, усвідомлення власних почуттів з приводу активності дитини, визначення кордонів дозволеності для дитини.

Вправа №3: «Список». Ціль: визначення кордонів дозволеності для дитини

Вправа №4: Рефлексія. Ціль: розвиток рефлексії, завершення заняття, підведення підсумків заняття.

Заняття № 12 «Допоможемо це зробити самому».

Вправа №1: «Привітання». Ціль: створення позитивного емоційного фону в групі, активізація робочого стану.

Вправа №2 «Ранкова шеренга». Ціль: відновлення змісту попереднього заняття, активізація працездатності, налагодження роботи.

Вправа №3: «Інша рука». Ціль: усвідомлення батьками труднощів які виникають у дитини при освоєнні нового.

Вправа № 4: Круглий стіл «Що таке допомога дитині». Ціль: розширення кордонів дозволеності дитини.

Вправа №5: Список. Ціль: розширення кордонів дозволеності дитини

Вправа №4: Рефлексія. Ціль: розвиток рефлексії, завершення заняття, підведення підсумків заняття.

Заняття № 13 «Чому дитина мовчить».

Вправа №1: «Привітання». Ціль: створення позитивного емоційного фону в групі, активізація робочого стану.

Вправа №2 «Ранкова шеренга». Ціль: відновлення змісту попереднього заняття, активізація працездатності, налагодження роботи.

Вправа № 3: Круглий стіл «Виховання батьків з розвитку мовлення дитини». Ціль: формулювання виховних та освітніх методів для вирішення поставленого питання, емоційна розрядка батьків

Вправа №4: Рефлексія. Ціль: розвиток рефлексії, завершення заняття, підведення підсумків заняття.

Заняття № 15 Спілкування дитини з іншими дітьми.

Вправа №1: «Привітання». Ціль: створення позитивного емоційного фону в групі, активізація робочого стану.

Вправа № 2: Круглий стіл «Спілкування дитини з іншими дітьми». Ціль: формування конструктивних установок на вибудовування взаємовідносин дитини з однолітками.

Вправа №4: Рефлексія. Ціль: розвиток рефлексії, завершення заняття, підведення підсумків заняття.

Заняття № 16 «Поява нового члена сім'ї»

Вправа №1: «Привітання». Ціль: створення позитивного емоційного фону в групі, активізація робочого стану.

Вправа № 2: Круглий стіл «Поява нового члена сім'ї». Ціль: формування конструктивних установок на вибудовування взаємин між членами сім'ї, емоційна розрядка.

Вправа №3: Рефлексія. Ціль: розвиток рефлексії, завершення заняття, підведення підсумків заняття.

Заняття № 17 «Втрата в житті дитини»

Вправа №1: «Привітання». Ціль: створення позитивного емоційного фону в групі, активізація робочого стану.

Вправа № 2: Круглий стіл «Втрата в житті дитини». Ціль: формування конструктивних установок на можливість подолання дитиною почуття втрати, розвиток емпатії.

Вправа №3: Рефлексія. Ціль: розвиток рефлексії, завершення заняття, підведення підсумків заняття.

Заняття №18 Завершальне заняття.

Вправа №1: «Привітання». Ціль: створення позитивного емоційного фону в групі, активізація робочого стану.

Вправа № 2 «Підведення підсумків». Цілі: Підведення підсумків тренінгу.

Вправа № 3 Збір валіз. Цілі: отримання зворотного зв'язку від групи, завершення занять, прощання з групою.

Психологічна програма враховувала особливості організації навчання дорослих та організації навчання батьків. В основу програми було закладено ідею про те, що розвиток психологічної грамотності батьків впливає на гармонійний розвиток дитини, вибудовування гармонійних дитячо-батьківських відносин.

Висновки до розділу III

1. Провівши теоретичний аналіз наукової літератури, нами були виділено складові психологічної грамотності батьків: ціннісно-смысловий компонент, когнітивний компонент, поведінково-діяльний компонент, поведінково-комунікативний компонент та рефлексивний компонент. Для розвитку даних складових, і в тому числі для формування психологічної грамотності батьків була запропонована програма психологічної пропаганди. Складена нами програма складається з 18 занять, кожне з яких триває 2 академічні години. Програма реалізовувалася протягом двох місяців: 2 заняття на тиждень.

2. Головною ціллю програми було формування психологічної грамотності батьків. Програма формування психологічної грамотності батьків складалася з 4 блоків: «Уявлення про себе, як про ідеальних батьків», «Особливості розвитку дитини», «Особливості виховання», «Конфліктні ситуації». Такий розподіл пов'язаний з тематикою занять кожного блоку. У програмі були використані такі

форми та методи роботи: методи саморозвитку (рефлексивні самозвіти, проєктивні рисункові методики), методи, які спрямовані на формування навичок виховної діяльності (прогривання ситуацій, аналіз «важких випадків», навчання прийомів саморегуляції), і методи, орієнтовані на підвищення психологічної грамотності (міні-лекції, групові дискусії (ключові аспекти виховання)). Специфіка даної програми полягає в тому, що, попри формування в даній батьківській програмі грамотності, більший ухил робиться на психологічні компоненти.

РОЗДІЛ IV. БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ, ОСНОВИ ОХОРОНИ ПРАЦІ.

4.1. Охорона праці в процесі діяльності психолога

Охорона праці система збереження здоров'я і життя робітників в процесі трудової діяльності, яка включає правові, соціально економічні, організаційно технічні, санітарногігієнічної, лікувальнопрофілактичні, реабілітаційні та інші заходи.

Охорона праці психолога та безпека життєдіяльності людей, з якими психолог працює залежить від того що робота фахівця психолога пов'язана з людьми, то вище описаний феномен «вигорання» (згоряння) є типовим для діяльності психолога. Законодавчо передбачено оптимальний розподіл робочого часу психолога між різними видами діяльності. Лише половина робочого часу психолога в тиждень планується на роботу з людьми, інша половина часу присвячена іншим видам діяльності. Передбачається, що при такому розподілі часу створені достатні організаційні умови для того, щоб негативні наслідки феномена згоряння не виявлялися. Ще один вид діяльності психолога повинен нормативно регулюватися з погляду законів охорони праці. Обробка інформації досліджень, друкування «Заклучний» і «Довідок» за результатами дослідження, розробка програм тренінгів. Передбачає досить тривалу роботу психолога на комп'ютері. Тим не менш, тривалість роботи за комп'ютером повинна бути обмежена. У додатку 2 представлений зразок «Інструкції з охорони праці при роботі на персональному комп'ютері». Зокрема, тривалість безперервної роботи з ПК без регламентованого перерви не повинна перевищувати дві години. Обов'язкові регламентовані перерви, відволікання на інші види робіт. Клієнтами психолога, який працює в соціально - педагогічній сфері, традиційно є діти різного віку, їхні батьки, працівники даних установ (інші категорії клієнтів зустрічаються досить рідко). Через специфіку роботи діяльність психолога відносять до допомагаючих професій. Тому охорона життєдіяльності клієнтів і допомогу в цьому є одним із завдань професії психолога. Психолог під час роботи з клієнтом відповідає не тільки за життя, але і за його психологічний стан.

У Етичному кодексі психолога виділені принципи взаємодії з клієнтами. Один з них: конфіденційність. Порушення цього принципу може спричинити у деяких клієнтів важкі емоційні стани і невірні дії тощо. Один із законів, що регулюють відносини у цій галузі Закон України «Про захист персональних даних» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 34, ст. 481) {Із змінами, внесеними згідно із Законами № 4452-VI від 23.02.2012, ВВР, 2012, № 50, ст.564 № 5491-VI від 20.11.2012. Психологам слід також звертати увагу на загальні умови діяльності та умови безпеки (це стосується як діяльності самого психолога, так і осіб, з якими він професійно працює).

У роботі психолога необхідно виділяти, професійно аналізувати і своєчасно реагувати на проблеми фізичного та психологічного здоров'я. Ось деякі з них.

1. Оптимальні з гігієнічної позиції режими праці фахівців соціально-педагогічної сфери дітей учнів, вихованців інтернатів, студентів, курсантів і т.і.

2. Визначення допустимих і оптимальних параметрів для організації умов виховання, проживання, навчання, організації робочого місця, природного та штучного освітлення, мікроклімату приміщень.

3. Вимоги до організації і виконання науково дослідницької роботи і до основних заходів з безпеки у використанні технічних засобів (у тому числі і вимоги до використання персональних комп'ютерів та іншої оргтехніки).

4. Причини та умови виникнення травм нещасних випадків або професійних захворювань в установах соціально виховної сфери.

5. Вимоги до пожежної та електробезпеки, визначення необхідних заходів їх попередження та профілактики. Більше того, адміністрація установ може залучати психолога для експертизи психологічної складової позначених проблем.

4.2. Забезпечення особистої безпеки дітей дошкільного віку

Безпека життєдіяльності дитини – це формування у неї свідомого ставлення до збереження особистого життя здоров'я шляхом надання теоретичних знань, практичних умінь, вправлення у практичних ситуаціях.

Отже, освітній процес у ДНЗ повинен бути зорієнтований на формування безпечної поведінки дошкільнят у дозвіллі, серед людей, предметів природи, що на сучасному етапі є дуже актуальним.

Актуальність проблеми полягає у тому, що згідно з дослідженнями психолого-педагогічної науки пізнання дитиною навколишнього світу починається зі сприймання предметного середовища. Малюк тягнеться до предметів, речей, що оточують його, але в цьому може приховуватися небезпека для його здоров'я і навіть життя. Зважаючи на те, що з кожним роком збільшується кількість травмованих дітей унаслідок несформованих навичок користування предметами, речами, поведінки з незнайомими людьми, у природному дозвіллі та в різних ситуаціях, постала потреба у системній роботі з дошкільнятами, щоб виробити в їхній свідомості стереотипи щодо безпеки у життєвому середовищі.

Важливе значення має і психологічна готовність дітей до сприйняття відповідної інформації про небезпеку та до практичних дій у надзвичайних ситуаціях. Працюючи з дошкільнятами, важливо враховувати властиві їм «вікові» страхи, що спричинені високою емоційністю, малим життєвим досвідом та багатою уявою дітей. Поглиблюючи знання дітей про навколишнє, формується в них готовність до ситуацій, в яких вони можуть опинитися. Якщо життєва ситуація не містить у собі елементів несподіванки і зрозуміла малюкові, безпідставні страхи не виникатимуть.

Життя потребує від наших дітей вміння орієнтуватись і знаходити вихід з непередбачених ситуацій. Чим менше у дитини знань, тим більше небезпеки з боку оточуючого середовища.

Щоб вберегти дитину від біди, треба пам'ятати та дотримуватись наступних правил:

- не залишати дітей дошкільного віку самих, навіть на короткий час;
- вчити дитину користуватися дверним вічком;
- не дозволяти відчиняти двері незнайомим людям, навіть одягненим у міліцейську форму;
- вчити користуватися телефоном для виклику служб 101, 102, 103, 104;
- забороняти підбирати на вулиці незнайомі предмети – вони можуть бути небезпечними;
- забороняти бавитися ріжучими, гострими та вибухонебезпечними предметами;
- не дозволяти користуватися ліфтом без супроводу дорослого родича;
- запобігати формуванню в дитині жорстокого ставлення до тварин;
- не дозволяти дратувати тварин;
- не дозволяти вмикати електроприлади за відсутності дорослих;
- не дозволяти виходити на балкон, відчиняти вікна;
- не дозволяти визирати у відчинене вікно;
- вчити дітей звертатися по допомогу до відповідних органів;
- вивчити з дитиною домашню адресу або вкладати в кишені «особисту картку» з даними дитини.

Проявляйте витримку і навчайте дітей берегти своє життя та здоров'я!

Висновок до IV розділу

Відповідно до переліку, затвердженого Держпраці, навчання осіб рядового складу проводиться регулярно перед початком виконання обов'язків і один раз на три роки.

Також запроваджується перевірка знань з охорони праці в управліннях охорони праці чи обласних адміністративних органах за участю представників органів державного нагляду та профспілок. У разі невідповідності знань працівники мають бути перекваліфіковані.

Навчання працівників правилам охорони праці проводиться на всіх підприємствах і в організаціях незалежно від характеру і ступеня виробничих ризиків, формами такого навчання є: навчання, технічний мінімум, навчання персоналу (перевірка знань), підвищення кваліфікації, заклади підготовки студентів.

Таким чином, розвиток форм і методів індивідуальної колективної роботи з працівниками підприємства представляється подібним до розвитку методики управлінської діяльності як предмета впливу на науково-педагогічну роботу в галузі охорони праці, особливо на виробництві.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Відповідно до поставлених завдань магістерської роботи можна зробити наступні висновки:

1. Аналіз психологічної наукової літератури показав, що психологічна грамотність означає «опанування психологічними знаннями (фактами, уявленнями, поняттями, законами й т. д.), вміннями, символами, правилами та нормативами у сфері спілкування, поведінки, психічної діяльності й т. д., поінформованості з приводу різноманітних явищ психіки, як з погляду наукового знання, так і з точки зору життєвого досвіду, що здобувається з традицій, звичаїв, безпосереднього спілкування людини з іншими людьми, почерпнутого з засобів масової інформації й т. д.

Психологічна грамотність являється характеристика ментальності (установки свідомості, її націленості зовні – на світ і всередину себе, на власні глибини душі). Психологічна грамотність особистості передбачає тонкість і багатство емоційної сфери людини, що дозволяє їй сприймати та розуміти почуття

та переживання інших людей, відгукуватися на них, співчувати їм, відчувати почуття совісті, сорому вдячності. У різному роді переживань відбивається суть людини, її ставлення до людей, до значних явищ суспільного життя, до тих культурних і соціальних цінностей, які існують у суспільстві. Таким чином, психічний розвиток дітей являється складним та багатограним процесом, закони якого досі до кінця не вивчені. Психологічний розвиток дітей залежить від багатьох чинників, головним у тому числі є правильне виховання та педагогічна грамотність батьків.

Узагальнюючи зазначимо, що термін «психологічна грамотність», це свого роду принцип зв'язку людини з предметом, способом її входження у суспільне життя, механізм самосвідомості та саморозвитку, осмислення своєї невіддільності від інших та власної автономності та унікальності. Психологічна грамотність являється характеристика ментальності (установки свідомості, її націленості зовні – на світ і всередину себе, на власні глибини душі).

2. В роботі описано результати емпіричного дослідження сформованості психологічної грамотності батьків. Основними завданнями емпіричного дослідження було: здійснити підбір діагностичних методик, провести діагностування учасників експерименту за допомогою обраних методик, розробити програму психологічної пропаганди щодо проінформованості батьків з питань психологічного розвитку дитини. Дослідження було проведено з батьками дітей дошкільного (3-6 років) та шкільного (7-10 років) віку. Дослідження проводилося в спеціально відведений час. Загалом у дослідження взяли участь 40 батьків. В цілому дослідження психологічної грамотності батьків здійснювалося за допомогою валідних та надійних психологічних методів. Отже, за результатами основного етапу діагностики були виявлені рівні сформованості психологічної грамотності батьків як умови сенситивного розвитку дитини. Детальніший опис результатів дослідження висвітлено у наступному підрозділі роботи.

Узагальнюючи отримані дані на первинному етапі емпіричного дослідження можна зауважити, що аналіз результатів свідчить про низький рівень сформованості психологічної грамотності батьків. Це можна пояснити тим, що у

більшості батьків розвиток психологічної грамотності головним чином спонтанний, несвідомий та нецілеспрямований характер. Батьки до кінця не розуміють своєї відповідальності за виховання та навчання дітей. Їхні знання неповні, поверхневі. Вони не мають навички у правильній організації спільної діяльності. Критично оцінюють переваги та можливості своєї дитини. Батьками майже не приділяється необхідної уваги проблемі підвищення рівня їхньої психологічної компетентності. Вона ведеться безсистемно і носить епізодичний характер, обмежуючись лише традиційними формами взаємодії, які малоінформативні та не цікаві.

3. Після цього ми розробили психологічну програму для підвищення рівня психологічної грамотності батьків які сприяла поінформованості батьків стосовного психологічного розвитку їх дітей. Основною формою роботи, закладеної в цій програмі був тренінг. Також присутні наступні методи форми груповий роботи: методи саморозвитку (рефлексивні самозвіти, проєктивні рисункові методиками), методи, спрямовані на формування навичок виховної діяльності (прогривання ситуацій, аналіз «важких випадків», навчання прийомів саморегуляції), і методи, які орієнтовані на підвищення психологічної грамотності (міні-лекції, групові дискусії з ключових аспектів виховання).

Складена програма складалася з 18 занять, кожне з яких триває 2 академічні години. Програма реалізовувалася протягом двох місяців: 2 заняття на тиждень. Структура кожного заняття складалася з актуалізації проблемного поля, пов'язаного з вихованням дитини, обговорення ставлення до даної проблеми кожного з батьків, обговорення вже використовуваних способів вирішення даної проблеми, формування конструктивного способу вирішення проблеми, рефлексія учасників про виконану роботу під час заняття. Всі заняття були згруповані за блоками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балл Г. О. Психологічна культура і гуманістична психологія. Розвиток психологічної культури учнівської молоді в системі неперервної професійної освіти / ред. В. В. Рибалки. Київ: ІПППО АПН України, 2016. С.17-27.
2. Вікова та педагогічна психологія : методичні рекомендації до проведення практичних занять та організації самостійної роботи з дисципліни для студентів денної та заочної форми навчання спеціальності 053 Психологія ОС «Бакалавр» / Укладачі М.С. Барчій. Мукачево: МДУ, 2020. 417 с.
3. Горецька О. В. Психологічні особливості ставлення батьків до дитини дошкільного віку. *Актуальні проблеми практичної психології: зб. наук. праць*. Херсон : П. П. Вишемирський, 2015. Ч. 1. С. 277-280.
4. Гусак В. М. Зміни показників рівнів психологічної грамотності та компетентності у майбутніх соціальних працівників. *Могілянські читання – 2018: досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, 209 національний та регіональний аспекти: матеріали XXI Всеукраїнської наук.- метод. конф. (Миколаїв, 12–17 листоп. 2018 р.)*. Миколаїв, 2018. С. 32-33.
5. Гусак В. М. Особливості сформованості психологічної грамотності та компетентності у майбутніх соціальних працівників. *Теорія і практика сучасної психології: збірник наукових праць*. Запоріжжя, 2018. №1. С. 71-76.
6. Гусак В.М. Роль психологічної культури у забезпеченні психологічного здоров'я. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя. Серія: психолого-педагогічні науки*. Ніжин, 2013. №1. С. 59-63.
7. Зязюн І.А. Аксіологічні критерії вікової психології. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/19905802.pdf> (дата звернення: 20.05.2023).
8. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ : Просвіта, 2015. 608 с.
9. Кочерга О. В. Сензитивність як психофізіологічний стан. *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка: зб. наук. пр. / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка*. 2012. № 17. С. 71-74.

10. Кочерга О. Психофізіологічні аспекти сенситивного стану учнів початкової школи та творчість. *Початкова школа*. 2012. С. 54-57.

11. Ложкін Г.В., Коцан І.Я., Бараннік В.А., Подляшанник В.В. Психологія: терміни, поняття, визначення: словник-довідник ; за заг. ред. Г. В. Ложкіна. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. 188 с.

12. Луценко О. Л. Психофізіологія: прикладні аспекти. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 55 с.

13. Максименко С. Д. Психоаналітичні теорії розвитку особистості та психіки. Проблеми сучасної психології. 2015. Вип. 28. С. 7-20.

14. Максименко С.Д. Особистість: прогноз розвитку і життєвий шлях. Психологічне опосередкування педагогічних впливів на розвиток особистісної активності в освітньому просторі: Метод. реком. / С.Д. Максименко [та ін.]; Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ : ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2008. С. 4-35.

15. Основні напрямки психічного розвитку дітей. URL: https://pidru4niki.com/16480403/psihologiya/osnovni_napryamki_psihichnogo_rozvitku_ditey_navchalno-vihovnomu_protsesi (дата звернення: 28.05.2023).

16. Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика : монографія / за ред. С. Д. Максименка, В. Л. Зливкова, С. Б. Кузікової. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. 430 с.

17. Особливості психічного розвитку в дитинстві. URL: <https://studfile.net/preview/5454007/page:10/> (дата звернення: 15.05.2023).

18. Особливості психічного розвитку в різні вікові періоди. URL: <http://psychology.univer.kharkov.ua/dist2020/materialy/Guliaeva/8.pdf> (дата звернення: 20.05.2023).

19. Особливості психічного розвитку дитини: вікові кризи, провідні види діяльності. URL: <https://svitovid6.webnode.com.ua/news/osoblivosti-psikhichnogo-rozvitku-ditini-vikovi-krizi-providni-vidi-diyalnosti/> (дата звернення: 2.06.2023).

20. Особливості психічного розвитку дітей 5-ти річного віку. URL: <https://mmk.edu.vn.ua/uploads/images/articles/pochatkova/pv.pdf> (дата звернення: 2.06.2023).

21. Пастух Л. В. Основні підходи до проблеми сенситивності особистості. Актуальні проблеми психології. Том 1: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. Вип. 37-Збірник наукових праць / За ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. Київ : Алчевськ: ЛАДО, 2013. С. 405-409.

22. Пастух Л.В. Основні підходи до проблеми сенситивності особистості практичних психологів закладів освіти. *Актуальні проблеми психології*. 2014. Том 1. С. 56-60.

23. Поліщук В. М. Вікова і педагогічна психологія. Вид 3-тє, виправ. Суми : Університетська книга, 2010. 352 с.

24. Потапюк Л.М. Вікова та педагогічна психологія. Луцьк: ПП Іванюк, 2010. 215 с.

25. Пророк Н.В. Психологічна культура і професійно важливі якості. Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми: матеріали всеукр. конф. з міжнар. участю (м. Київ, 31 трав. 2018 р.). Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2018. С. 184-188.

26. Психологічна грамотність. URL: http://psychologis.com.ua/psihologicheskaya_gramotnost.htm (дата звернення: 3.06.2023).

27. Психологія дитини 10 років. URL: <http://english.school-info.te.ua/blog/16-storinka-psihologa/psihologija-ditini-10-rokiv> (дата звернення: 1.06.2023).

28. Психосоціальний розвиток дітей і підлітків. URL: <http://multycourse.com.ua/ua/page/16/58> (дата звернення: 30.05.2023).

29. Рибалка В. В. Визначення поняття психологічної культури особистості у міждисциплінарному контексті. Розвиток психологічної культури учнівської молоді в системі неперервної професійної освіти: навч.-метод. посіб. / за ред. В. В. Рибалки. Київ: ІПППО АПН України, 2015. С.8-17

30. Розвиток психологічної культури особистості в процесі безперервної освіти / кол. авт.; під ред. С. Б. Кузікової, Г. Є. Улунової. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2018. 224 с

31. Руденко І. Особливості психічного розвитку дитини: вікові кризи, основні новоутворення, провідні типи діяльності. URL: <http://teacher.ed-sp.net/> (дата звернення: 2.06.2023).

32. Сензитивний період в дитячій психології: опис і рекомендації для батьків. URL: <https://www.kozaky.org.ua/senzitivnij-period-v-dityachij-psixologii-opis-i-rekomendacii-dlya-batkiv/> (дата звернення: 28.05.2023).

33. Сенситивний період у дитячій психології: опис та рекомендації для батьків. URL: <https://freestyle.in.ua/senzitivnij-period-u-dityachij-psixologii-opis-ta-rekomendacii-dlya-batkiv/> (дата звернення: 29.05.2023).

34. Сенситивні періоди розвитку дитини. URL: <http://www.montessori-firststeps.com.ua/razvitie-rebenka/> (дата звернення: 18.05.2023).

35. Сенситивні періоди розвитку дитини. URL: <https://belkashop.com.ua/sensitivni-periodi-rozvitku-ditini/> (дата звернення: 17.05.2023).

36. Сергєєнкова О. П. Поняття про кризи та сенситивні періоди психічного розвитку людини. <https://subj.ukr-lit.com/vikova-psixologiya-sergeyenkova-o-p-ponyattya-pro-krizi-ta-sensitivni-periodi-psixichnogo-rozvitku-lyudini/> (дата звернення: 28.05.2023).

37. Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Вікова психологія. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 376 с.

38. Сєдова Н.А. Формування психологічної культури як важлива складова психічного здоров'я молоді. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: збірник наукових праць*. 2012. № 2(4). С. 310-315

39. Смуk О. Сучасні теоретичні підходи до проблем психічного розвитку особистості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. Ужгород. Випуск 16-17. С. 89-92.

40. Тарасова Т. Б. Психологічна культура особистості як актуальний виклик сьогодення. *Світогляд. Філософія. Релігія: Зб. наук. пр.* Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ». 2013. Вип. 4. С. 315-324.

41. Тарасова Т. Б. Психологічна просвіта – шлях до психологічної культури особистості. *Психологічна культура: види, інваріанти, розвиток : монографія / кол. авт.. ; відп. ред.. Г. Є. Улунова.* Суми : ВВП «Мрія», 2014. С. 155-175.

42. Тарасова Т. Психологічна культура особистості як актуальний виклик сьогодення. *Світогляд – Філософія – Релігія.* 2013. Вип. 4. С. 315-324.

43. Токарева Н.М., Шамне А.В. Основи вікової психології. Кривий Ріг, 2013. 283 с

44. Улунова Г. Є. Психологічна культура як інваріант загальної та професійної культури. *Психологічна культура: види, інваріанти, розвиток : монографія / кол. авт.. ; відп. ред.. Г. Є. Улунова.* Суми : ВВП «Мрія», 2014. С. 8-36.

45. Улунова Г.Є. Психологічна культура майбутнього фахівця: сутність, реалії, перспективи. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науковопедагогічний журнал.* Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2011. Вип.1. С. 59-63.

46. Ушакова І.М. Вікова психологія: курс лекцій. Харків: НУЦЗУ, 2016. 123 с.

47. Шкляр Н. А. Психофізіологічні особливості розвитку дітей молодшого дошкільного віку. *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Психолого-педагогічні науки.* 2016. № 3. С. 42-49.

48. Що таке сенситивні періоди розвитку. URL: <https://presa.com.ua/aktualne/shcho-take-sensitivni-periodi-rozvitku.html> (дата звернення: 21.05.2023).

49. Ясмiна Джанiвна Короход Психiчний розвиток: проблематика перiодизацiї в поглядах зарубiжних та вiтчизняних теоретикiв. *Науковий вiсник ХДУ Серiя Психологiчні науки.* 2021. №2. С. 30-37.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методики діагностики психологічної грамотності батьків

1. Опитувальник «Уявлення про ідеальних батьків» (Р. Овчарова).

Перед Вами список попарно згрупованих прикметників, що виражають якісно протилежні характеристики, які можуть бути притаманні батькам. Оцініть кожну характеристику за шкалою від 1 до 3 у відповідності з тим, як дана риса має проявлятися у вас як у матері/батька.

1	Слабкий	3	2	1	0	1	2	3	Сильний
2	Нерозсудливий	3	2	1	0	1	2	3	Розсудливий
3	Непрактичний	3	2	1	0	1	2	3	Практичний
4	Повинен бути справедливим	3	2	1	0	1	2	3	Може бути несправедливим
5	Повинен все знати	3	2	1	0	1	2	3	Може чогось не знати
6	Повинен ставити дітей на перше місце	3	2	1	0	1	2	3	Може не ставити дітей на перше місце
7	Не довіряє дітям	3	2	1	0	1	2	3	Довіряємо дітям
8	Змагається з дітьми	3	2	1	0	1	2	3	Співпрацює з дітьми
9	Злопам'ятний	3	2	1	0	1	2	3	Прощаючий
10	Розважливий	3	2	1	0	1	2	3	Безкорисливий
11	Егоїст	3	2	1	0	1	2	3	Альтруїст
12	Безвідповідальний	3	2	1	0	1	2	3	Відповідальний
13	Завжди терплячий	3	2	1	0	1	2	3	Не завжди терплячий
14	Завжди розуміє	3	2	1	0	1	2	3	Не завжди розуміє
15	Завжди правий	3	2	1	0	1	2	3	Не завжди правий
16	Вирішує за дітей	3	2	1	0	1	2	3	Не вирішує за дітей
17	Не поважає дітей	3	2	1	0	1	2	3	Поважає дітей

18	Вимогливий	3	2	1	0	1	2	3	Поблажливий
19	Нещасний	3	2	1	0	1	2	3	Щасливий
20	Сумний	3	2	1	0	1	2	3	Радісний
21	Злий	3	2	1	0	1	2	3	Добрий
22	Повинен цікавитися дітьми	3	2	1	0	1	2	3	Може не цікавитися дітьми
23	Повинен бути спокійним	3	2	1	0	1	2	3	Може бути роздратованим
24	Повинен пишатися дітьми	3	2	1	0	1	2	3	Може не пишатися дітьми
25	Строгий	3	2	1	0	1	2	3	М'який
26	Жорстокий	3	2	1	0	1	2	3	Ласкавий
27	Холодний	3	2	1	0	1	2	3	Теплий
28	Не одобряє	3	2	1	0	1	2	3	Схвалює
29	Безжалісний	3	2	1	0	1	2	3	Жалісливий
30	Хто не любить	3	2	1	0	1	2	3	Люблячий
31	Завжди задоволений дітьми	3	2	1	0	1	2	3	Не завжди задоволений дітьми
32	Ніколи не кричущий на дитину	3	2	1	0	1	2	3	Іноді кричущий на дитину
33	Не ображається на дітей	3	2	1	0	1	2	3	Ображаються на дітей
34	Соромиться за дитину	3	2	1	0	1	2	3	Не соромиться за дитину
35	Не готовий до батьківства	3	2	1	0	1	2	3	Готовий до батьківства
36	Боїться вибачитися перед дитиною	3	2	1	0	1	2	3	Не боїться вибачитися перед дитиною
37	Не виховує	3	2	1	0	1	2	3	Виховує
38	Втомлений	3	2	1	0	1	2	3	Відпочилий
39	Не навчас дитину	3	2	1	0	1	2	3	Навчас дитини
40	Повинен бути досвідченим батьком/матір'ю	3	2	1	0	1	2	3	Може бути недосвідченим батьком/матір'ю
41	Повинен жити для дитини	3	2	1	0	1	2	3	Може жити для себе
42	Повинен проводити з дитиною багато часу	3	2	1	0	1	2	3	Може проводити з дитиною мало часу

43	Не схвалює	3	2	1	0	1	2	3	Схвалює
44	Не балує дитину	3	2	1	0	1	2	3	Балує дитину
45	Не опікується дитиною	3	2	1	0	1	2	3	Опікується дитиною
46	Не слухає дитину	3	2	1	0	1	2	3	Слухає дитину
47	Не допомагає дитині	3	2	1	0	1	2	3	Допомагає дитині
48	Наказує	3	2	1	0	1	2	3	Просить
49	Завжди може вплинути на дитину	3	2	1	0	1	2	3	Не завжди може вплинути на дитину
50	Ніколи не командує	3	2	1	0	1	2	3	Іноді командує
51	Завжди виконує капризи дитини	3	2	1	0	1	2	3	Не завжди виконує капризи дитини
52	Втручатися в життя дитини	3	2	1	0	1	2	3	Не втручатися в життя дитини
53	Обмежує свободу дитини	3	2	1	0	1	2	3	Не обмежує свободу дитини
54	Критикує дитину	3	2	1	0	1	2	3	Не критикує дитини

Ключі до методики

Антиномії	Когнітивний аспект (№ питань)	Емоційний аспект (№ питань)	Поведінковий аспект (№ питань)
Позитивне-негативне	1-3	19-21	37-39
Належне - необов'язкове	4 - 6	22-24	40-42
Тепле-холодне	7-9	25-27	43-45
Пропоноване - відкидальне	10-12	28-30	46-48
Досяжне - нездійсненне	13-15	31-33	49-51
Просте-складне	16-18	34-36	52-54

2. Методика «Психологічна культура особистості» (О. Мотків). Вам пропонується оцінити силу своїх психологічних прагнень (по п'ятибальній шкалі

А) і ступінь повноти їхнього здійснення у щоденному житті (по п'ятибальній шкалі Б). Свою відповідь обирайте по шкалам можливих відповідей: Шкала А (оцінка сили культурно-психологічних прагнень):

- 1 – дуже слабе прагнення;
- 2 – слабе прагнення;
- 3 – середня сила прагнення;
- 4 – висока сила прагнення;
- 5 – дуже висока сила прагнення.

Шкала Б (оцінка ступеня реалізації психологічних прагнень в поведінці та навчально-професійній діяльності):

- 1 – дуже слабкий рівень реалізації;
- 2 – слабкий рівень реалізації;
- 3 – середній рівень реалізації;
- 4 – високий рівень реалізації;
- 5 – дуже високий рівень реалізації.

Просимо Вас відповідати відверто.

1. Відрізнити дійсні людські, професійні психологічні цінності від псевдоцінностей...
2. Любити людей...
3. Осмислювати передумови, закономірності і механізми власної професійно-психологічної діяльності...
4. Уважно слухати іншого, не втрачаючи напрямку його думок...
5. Приносити добро, користь людям і суспільству своєю професійно-психологічною діяльністю...
6. Регулярно займатися професійним самовихованням...
7. Чітко усвідомлювати і розуміти себе, свої бажання, свій характер...
8. Розумно планувати свій час, роботу з урахуванням умов і своїх можливостей...
9. Самостійно долати інерцію власної інтелектуальної діяльності, бути інтелектуально ініціативним...

10. Гнучко керувати своїм настроєм, бажаннями, професійно-психологічними діями...
11. Сміливо випробовувати себе в нових професійнопсихологічних справах, нових ситуаціях...
12. Утримувати професійну рівновагу між матеріальними, духовними і психологічними цінностями...
13. Поважати людей...
14. Використовувати різноманітні інтелектуальні засоби самопізнання і саморегуляції...
15. Зберігати спокійне мовлення і ясну голову в конфліктних професійних ситуаціях...
16. Виробляти власний стиль пізнавальної і професійної діяльності...
17. Підтримувати власні позитивні стани, розвиток душевних і фізичних сил...
18. Знаходити психологічні причини своїх настроїв, психологічних помилок...
19. Точно виконувати професійні обов'язки, обіцянки, дотримувати своє слово...
20. Спрямовувати розумову діяльність на засвоєння і оволодіння новітніми психологічними технологіями...
21. Культурно, тактовно, сприйнятливо для інших виражати негативні настрої та емоції...
22. Створювати власні і сприймати інші оригінальні ідеї, незвичайні образи тощо...
23. Розвивати і вдосконалювати психологічні знання, уміння і навички як професійні цінності...
24. Однаково відноситися до всіх людей...
25. Аналізувати результати власної діяльності, минулого досвіду, цілі на майбутнє, актуальний (теперішній) особистісно-професійний стан розвитку...

26. Чітко і впевнено викладати свої думки та демонструвати психологічні прийоми і операції...
27. Створювати індивідуальну, власну систему цілепокладання...
28. Самостійно долати шкідливі звички і розвивати позитивні...
29. Усвідомлювати своє професійне призначення, життєвий шлях...
30. Доводити важливі справи до кінця, віддавати сили в основному важливим, першочерговим цілям...
31. Працювати з незвичайними, оригінальними, іноді парадоксальними психологічними ідеями...
32. Швидко реагувати на власні негативні стани, знаходити засоби їх покращення...
33. Практично реалізовувати свої нові ідеї, створювати нові прийоми професійно-психологічної роботи...
34. Створювати власну систему особистісних цінностей в області психіки людини, її діяльності, професійних взаємовідносин...
35. Повністю сприймати людину, з усіма її недоліками і перевагами...
36. Усвідомлювати еталони, стандарти, процедури і механізми пізнавальних процесів при навчально - професійній діяльності...
37. Об'єктивно, різнобічно сприймати іншу людину, ким би вона не була...
38. Сприймати і створювати прекрасне у творах мистецтва, в душах людей...
39. Самостійно розробляти і ефективно виконувати програму самовдосконалення...
40. Самоусвідомлювати власні позитивні і негативні якості, які сприяють і заважають загальному і професійному розвитку...
41. Самоорганізовувати професійно -особистісну психологічну підготовку та діяльність...
42. Розробляти практичні творіння на основі цікавих ідей...
43. Самопрограмувати власну діяльність, поведінку, настрої, емоції...
44. Приймати і використовувати нестандартні уявлення, образи, втілювати їх у професійно -психологічну діяльність...

45. Цінувати і дотримуватися культури своєї нації, народу, сім'ї, професії...
46. Відчувати пріоритет людини перед технічними системами...
47. Осмислювати і розробляти свою життєву програму, цілі, цінності, установки, вимоги, прагнення...
48. Знаходити для себе нові форми, стилі спілкування, нову, потрібну інформацію в ході професійно - психологічного спілкування...
49. Досягати і підтримувати гармонію у внутрішньому світі, фізичному, психічному і духовному розвитку...
50. Постійно бути готовим змінювати себе...
51. Обмірковувати, аналізувати, вивчати свої дії і вчинки, правильно розуміти себе...
52. Ставити адекватні цілі і вимоги до себе і власної професійної діяльності...
53. Використовувати і підпорядковувати власні психічні пізнавальні процеси...
54. Контролювати себе в будь-яких професійно – психологічних ситуаціях...
55. Знаходити нестандартні рішення в будь-яких життєвих і професійних ситуаціях...

3. Тест-опитувальник батьківських відносин (А. Варга, В. Столін).

Інструкції. Відповідаючи на питання методики, висловіть свою згоду чи незгоду з ними за допомогою оцінок «Так» або «Ні».

Обробка. За кожен відповідь «так» тестований отримує 1 бал, а за кожен відповідь «ні» – 0 балів.

Високі бали свідчать про значну розвиненість зазначених типів відносин, а низькі бали – про те, що вони порівняно слабо розвинені.

Ключ. Прийняття-відкидання: 3, 4, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 23, 24, 26, 27, 29, 33, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 60.

Образ соціальної бажаності поведінки: 6, 9, 21, 25, 31, 34, 35, 36.

Симбіоз: 1, 5, 7, 28, 32, 41, 58.

Авторитарна гіперсоціалізація: 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.

«Маленький невдаха»: 9, 11, 13, 17, 22, 28, 54, 61. Інтерпретація.

Високий тестовий бал за відповідними шкалами інтерпретується як: відкидання, кооперація, симбіоз, контроль, інфантилізація (інвалідизація).

Високі бали за шкалою прийняття-відкидання – від 24 до 33 – говорять про те, що у випробуваного виражено позитивне ставлення до дитини. Дорослий приймає дитину такою, якою вона є, поважає і визнає її індивідуальність, схвалює її інтереси, підтримує плани, проводить з нею досить багато часу і не шкодує про це.

Низькі бали за цією шкалою – від 0 до 8 – говорять про те, що дорослий відчуває відносно до дитини в основному негативні почуття: роздратування, злість, досаду, ненависть. Такий дорослий вважає дитину невдахою, не вірить у її майбутнє, низько оцінює її здібності та нерідко дратує дитину. Зрозуміло, що дорослий, що має такі схильності, не може бути хорошим батьком чи матір'ю.

Високі бали за шкалою кооперація – 7-8 балів – ознака того, що дорослий виявляє щирий інтерес до того, що цікавить дитину, високо оцінює здібності дитини, заохочує самостійність та ініціативу, намагається бути на рівних з дитиною.

Низькі бали за даною шкалою – 1-2 бали – говорять про те, що дорослий займає відносно до дитини протилежну позицію і не може претендувати на роль найкращого батька чи матері.

Високі бали за шкалою симбіоз – 6-7 балів дозволяють зробити висновок про те, що дорослий не встановлює психологічну дистанцію між собою та дитиною, намагається завжди бути ближче до неї, задовольняти її основні розумові потреби за цією шкалою – 1-2 бали – ознака того, що дорослий, навпаки, встановлює значну психологічну дистанцію між собою та дитиною, мало про неї піклується. Навряд чи такий дорослий може бути хорошим батьком чи матір'ю.

Високі бали за шкалою контроль – 6-7 балів – показують, що дорослий поводить надто авторитарно стосовно дитини, вимагаючи від неї беззастережного послуху та задаючи суворі дисциплінарні рамки. Майже в усьому нав'язує дитині свою волю. Така доросла людина далеко не завжди може бути хороши вихователем для дитини.

Низькі бали за цією шкалою – 1-2 бали навпаки, свідчать про те, що контролю над діями дитини з боку дорослого практично немає. Це не дуже добре для навчання та виховання дітей. Найкращим варіантом оцінки педагогічних здібностей дорослої людини за цією шкалою є середні оцінки: від 3 до 5 балів.

Високі бали за шкалою ставлення до невдач дитини – 7-8 балів – ознака того, що дорослий вважає дитину маленькою невдахою і ставиться до неї як до нерозумної істоти. Інтереси, захоплення, думки та почуття дитини здаються такому дорослому несерйозними, і він ігнорує їх. Навряд чи такий дорослий може стати добрим учителем і вихователем для дитини. Низькі бали за цією ж шкалою – 1-2 бали, навпаки, свідчать про те, що невдачі дитини дорослий вважає випадковими та вірить у неї. Такий дорослий, швидше за все, стане непоганим учителем та вихователем для своєї дитини.

4. Опитувальник «Взаємодія батьки-дитина» (І. Марковська).

Опитувальник включає 60 питань. Варіант для батьків дошкільників та молодших школярів.

Інструкції. Позначте ступінь згоди з наступними твердженнями за 5-бальною системою.

5 – безсумнівно, так (дуже сильна згода);

4 – загалом, так;

3 – і так, і ні;

2 – швидше ні, ніж так;

1 – ні (абсолютна незгода)

1. Якщо вже я чогось вимагаю від дитини, то обов'язково доб'юся цього.

2. Я завжди караю дитину за погані вчинки.

3. Він (вона) сам (а) зазвичай вирішує, який одяг одягнути.

4. Мою дитину сміливо можна залишати без нагляду.

5. Син (дочка) може розповісти мені про все, що з ним (нею) відбувається.

6. Думаю, що він (а) нічого не досягне в житті.

7. Я частіше говорю йому (їй) про те, що мені в ньому не подобається, ніж про те, що подобається.

8. Часто ми спільно справляємось з домашньою роботою.
9. Я постійно турбуюсь за здоров'я дитини.
10. Я відчуваю, що непослідовний у своїх вимогах.
11. У нашій сім'ї часто трапляються конфлікти.
12. Я б хотів (а), щоб він (а) виховав (а) своїх дітей так само, як я його її.
13. Він рідко робить з першого разу те, про що я прошу.
14. Я його (її) дуже рідко лаю.
15. Я намагаюся контролювати всі його (її) дії та вчинки.
16. Вважаю, що для нього головне – це слухатися мене.
17. Якщо в нього (не) трапляється нещастя, насамперед він (а) ділиться зі мною.
18. Я не поділяю його (її) захоплень.
19. Я не вважаю його (її) таким розумним і здібним, як мені хотілося б.
20. Можу визнати свою неправоту і вибачитись перед ним (нею).
21. Я часто думаю, що з моєю дитиною може статися щось жахливе.
22. Мені важко буває передбачити свою поведінку щодо дитини.
23. Виховання моєї дитини було б набагато краще, якби інші члени сім'ї не заважали.
24. Мені подобаються наші з ним стосунки.
25. Вдома у нього (її) більше обов'язків, ніж у більшості його (її) друзів.
26. Доводиться застосовувати до нього фізичні покарання.
27. Йому (їй) доводиться чинити так, як я говорю, навіть якщо він (а) не хоче.
28. Думаю, я краще за нього знаю, що йому потрібно.
29. Я завжди співчуваю своїй дитині.
30. Мені здається, я його (її) розумію.
31. Я б хотів (а) у ньому (у ній) багато що змінити.
32. При прийнятті сімейних рішень завжди враховую його (її) думку.
33. Думаю, що я тривожна мама (тривожний тато).
34. Моя поведінка часто буває для неї (нею) несподіваною.

35. Буває, що, коли я караю дитину, мій чоловік (дружина, бабуся та т.п.) починає дорікати мені за зайву строгість.
36. Вважаю, що загалом правильно виховую свого сина (дочка).
37. Я висуваю до нього багато вимог.
38. За характером я м'яка людина.
39. Я дозволяю йому гуляти одному на подвір'ї будинку.
40. Я прагну захистити його від труднощів і неприємностей життя.
41. Я не допускаю, щоб він (а) помічав (а) мої слабкості та недоліки.
42. Мені подобається його характер.
43. Я часто критикую його (її) по дрібницях.
44. Завжди охоче його (її) вислуховую.
45. Вважаю, що мій обов'язок – захистити його від усіляких небезпек.
46. Я караю його (її) за такі вчинки, які роблю сам(а).
47. Буває, я мимоволі налаштовую дитину проти інших членів сім'ї.
48. Я втомлююся від повсякденного спілкування з нею.
49. Мені доводиться змушувати його робити те, що він не хоче.
50. Я прощаю йому те, за що інших покарали б.
51. Мені хотілося б знати про нього (ній) все: про що він (а) думає, як ставиться до своїх друзів і т.д.
52. Він(а) сам(а) вибирає, чим займатися вдома у вільний час.
53. Думаю, що для нього (неї) я найближча людина.
54. Я вітаю його (її) поведінку.
55. Я часто висловлюю своє невдоволення ним (нею).
56. Беру участь у справах, які він (вона) вигадує.
57. Я часто думаю, що хтось може образити його.
58. Буває, що дорікаю і хвалю його (її), по суті, за те саме.
59. Трапляється, що якщо я говорю йому (їй) одне, то чоловік (дружина, бабуся) і т.п.) спеціально говорить навпаки.
60. Мені здається, мої стосунки з дитиною краще, ніж у сім'ях більшості моїх знайомих.

Шкали опитувальника для батьків дошкільників та молодших школярів

1. Невимогливість – вимогливість.
2. М'якість – строгість.
3. Автономність – контроль.
4. Емоційна дистанція – близькість.
5. Відкидання – прийняття.
6. Відсутність співробітництва – співпраця.
7. Тривога за дитину.
8. Непослідовність – послідовність.
9. Виховна конфронтація у ній.
10. Задовільність відносин з дитиною.

5. Опитувальник для батьків (А. Щетиніна)

1. Чи знаєте ви якусь науково-методичну літературу для батьків з виховання та розвитку дітей? Яку?
2. До кого звертаєтеся за порадою чи допомогою у випадках труднощів у вихованні дитини?
3. Чи хотіли б ви мати книги або якесь інше джерело інформації з виховання та розвитку дітей?
4. Чи знаєте ви особливості дітей різного віку? Які саме?
5. Які індивідуальні особливості дитини ви будете брати до уваги при вирішенні різних проблемних ситуацій (у вашої дитини забирають іграшку і т.д.)?
6. Що ви робите, коли ваша дитина вередує?
7. Як часто ви займаєтеся разом з дитиною чимось (граєте, будуєте, читаєте, малюєте тощо)?
8. Які ігри, іграшки, предмети та інші матеріали необхідно мати для діяльності дитини?

Додаток Б

Освітня програма формування психологічної грамотності батьків

Ціль програми: формування психологічної грамотності батьків.

Завдання програми:

- формування гуманістичної спрямованості у сфері міжособистісних відносин;
- ціннісне прийняття себе, як батьків;
- розвиток інтересу особистісного розвитку дітей та їх внутрішньому світу;
- формування усвідомлення необхідності та цінності в саморозвитку (розвитку особистісних якостей в тому числі) у сфері дитячо-батьківських відносин;
- формування ставлення до дитини, як до безумовної цінності;
- розвиток готовності до розуміння та прийняття дитини такою, якою вона є;
- формування знань про психологічні особливості розвитку дітей;
- формування знань індивідуально-психологічних особливостей дитини;
- формування знань про методи і прийоми виховання з урахуванням перших двох складових;
- формування знань основ психології спілкування та прийомів міжособистісної взаємодії;
- формування знання особливостей фізіологічного розвитку дитини та його вплив на її особливості розвитку;
- опанування способами організації взаємодії з дітьми в процесі вирішення виховних завдань;
- розвиток вміння бачити за поведінкою дітей їх стан, рівень розвитку пізнавальних процесів, риси характеру, емоційно-вольову сферу;
- формування орієнтація на діалогове, безконфліктне спілкування з дітьми;
- розвиток вміння вибудовувати продуктивну взаємодію зі своїми дітьми;
- розвиток здатності до емпатії;
- формування усвідомлення себе у ролі батьків;
- розвиток уміння оцінювати свою готовність до виконання виховних функцій;

- розвиток вміння оцінювати результати власних досягнень;
- формування уявлення про себе, як ідеальних і реальних батьків;
- розвиток здатності до самооцінки, саморефлексії, саморегулюванню та самоконтролю.

Форми та методи роботи: методи саморозвитку (рефлексивні самозвіти, проєктивні рисункові методики), методи, які спрямовані на формування навичок виховної діяльності (прогривання ситуацій, аналіз «важких випадків», навчання прийомів саморегуляції), і методи, орієнтовані на підвищення психологічної грамотності (міні-лекції, групові дискусії (ключові аспекти виховання)).

Трудомісткість програми – 36 годин.

3. Зміст програми

Заняття №1. Вступне слово тренера.

Вправа №1 «Сніжний ком». Ціль: знайомство та запам'ятовування імен всіх учасників, зняття напруження.

Час: 10 хв.

Учасники круга називають своїм іменем таким чином: Перший учасник називає своє ім'я і вигадує першу букву свого імені словом, що характеризує його (наприклад, Ліна – лагідна); називає своє ім'я та характеристику; третій називає імена і характеристики 1-го і 2-го називає свої і т.д.

Вправа №2. «10 секунд». Ціль: надати можливість учасникам групи краще дізнатися один одного, скоротивши дистанцію в спілкуванні, організувати групову роботу за допомогою перемикання уваги і емоцій учасників на «тут тепер».

Час: 10хв

Тренер задає інструкцію: «Зараз вам потрібно буде швидко та хаотично рухатися по кімнаті. При цьому будьте уважні, що час від часу будуватиме завдання, і їх потрібно виконувати протягом 10 секунд.

Наприклад, я скажу, що треба розподілитися на групи по кольору волосся. Потрібно знайти людей схожими таким же кольором волосся як у вас. Отже, починаємо рух».

Приклади завдань:

- розподіліться на тих, у кого є годинник на руці і в кого не має.
- розподіліться за кольором очей.
- розподіліться на тих, у кого є домашні тварини.
- розподіліться за улюбленим заняттям у вільний час.
- розподіліться за настроєм, який ви зараз відчуваєте.
- розподіліться за кількістю дітей у вашій сім'ї.

Запитання для обговорення з групою: учасники діляться враженнями від гри:

1. Що сподобалося, що ні?
2. Що змусило задуматися?
3. Як відчували себе, хто залишився без групи, що Ви відчували?

Примітка: варто звернути увагу на послідовність завдань: в першу чергу щось безособове, а потім поступово переходити до питань якості більш особистого характеру: хобі, родина, сім'я.

Введення правил групової роботи.

Час: 5хв

1. Замість того, щоб обговорювати свої плани і говорити про минуле, давайте говорити про те, що відбувається «тут і тепер».

Предметом обговорення груп тренінгу може бути тільки матеріал, який отримуємо тут, вході спілкування.

2. Правило щирості. Обговорюємо тільки те, що дійсно відчуваємо щиро. Кожен учасник сам визначає свій захід саморозкриття.

Кожна людина має право на зустріч з самим собою, так і на те, щоб ухилитися від цієї зустрічі.

3. Правило фізичної та психологічної закритості групи.

- а) з моменту початку роботи групи її склад не змінюється;
- б) з групи не виноситься конфіденційна особистісна інформація.

4. Тренінг має важливу активність кожного його учасника. «Якщо не буду активним, зі мною не станеться нічого поганого, але і хорошого теж». Активність учасників тренінгової групи носить особливий характер, відмінний від активності людини, яка слухає лекцію або читає книгу. Цей висновок, зокрема, спирається на

відому з області експериментальної психології ідею: людина засвоює десять відсотків того, що почує, п'ятдесят відсотків того, що бачить, сімдесят відсотків – того, що промовляє, і дев'яностого, що робить сама.

5. Один в ефірі. Умійте слухати один одного. Якщо хтось говорить, ми слухаємо його неперerbиваючи.

6. Конфіденційність. Те, що відбувається на занятті залишається між учасниками.

Вправа №3 «Навіщо ви тут?». Ціль: розвиток навичок рефлексії, усвідомлення причин, які спонукали прийти на заняття, як наслідок, підвищення мотивації на роботу в групі, свідомість цілей і завдань роботи в групі.

Час: 15хв

Прояснення очікувань батьків від участі в програмі, їх сумніви.

Вправа № 4 «Дерево батьківської компетентності». Ціль: рефлексія власної батьківської компетентності, задоволеність / незадоволеність її рівнем, визначення шляхів розвитку, створення мотивації подальшої роботи.

Час: 35хв

Групу розділити на підгрупи по 3-4 людини.

«Вам необхідно назвати 10 якостей, властивостей, умінь, які дозволяють визначити ефективних батьків».

Через 20 хвилин обговорення команди збираються та представляють іншим учасникам свої нариси батьківської професіограми. Потім складається єдиний перелік. На завершальному етапі вправи учасникам пропонується представити підлозі дерево. Коріння відповідає низькій батьківській компетентності, стовбур - середньому рівню, а крона відповідає найвищому рівню. «Оцініть свою компетентність і станьте на частину дерева, яка їй відповідає».

Обговорення: «Влаштує Вас те місце, на якому Ви знаходитесь?»

Вправа №5 «Рефлексія». Ціль: розвиток рефлексії, завершення заняття, підведення підсумків заняття.

Час: 15хв

Кожен учасник, по черзі, говорить про свої почуття, те, що сподобалося чи не сподобалося, що запам'яталося, що виявилось новим та важливим.

Заняття №2. «Образ батьківства в суспільстві».

Вправа №1: «Привітаємось». Мета: Активізація робочого стану.

Час: 5хв

Учасникам пропонується привітатися з групою незвичайним жестом.

Вправа №2: «Плутанина». Ціль: згуртування учасників, зняття емоційної напруги.

Час: 5хв

Учасники стають навколо. «Давайте станемо ближче один до одного, утворимо більш тісне коло піднімемо руки перед собою. Кожному необхідних взяти у свої долоні руки двох різних учасників, які не стоять поруч справа та зліва. Завдання: не розриваючи рук, «розплутатися». Тобто утворити коло, два кола, або «вісімку».

Вправа №3 «Ранкова шеренга». Ціль: відновлення змісту попереднього заняття, активізація працездатності, налагодження роботи.

Час: 10хв

Кожен учасник, по черзі, говорить, що більше всього запам'яталося з минулого заняття, промовляє свій актуальний стан, побажання на майбутню роботу.

Вправа № 4: «Вимоги суспільства: ідеальні батьки». Ціль: формування уявлення про себе, як ідеальних і реальних батьків, зниження рівня домагань.

Час: 45хв

Група ділиться на підгрупи. Дається завдання: скласти список вимог громади (в тому числі родичів та знайомих) до ідеальних батьків. Потім складається загальний список вимог.

Обговорення: які вимоги виконати майже нереально, з якими учасники згодні. У процесі обговорення учасники роблять вибір: згодні з вимогою, складають таблицю (згодний / незгодний)

Вправа №5: Рефлексія. Ціль: розвиток рефлексії, завершення заняття, підведення підсумків заняття.

Час: 15хв

Кожен учасник, по черзі, говорити про свої почуття, те, що сподобалося чи не сподобалося, що запам'яталося, що виявилось новим та важливим.

Заняття №3: «Негативні почуття батьків – це нормально?»

Заняття № 4: «Батьківське вигоряння – які є ресурси?»

Вправа: «Поміняйся місцями». Ціль: знайомство, зняття емоційної напруги, налаштування на майбутню роботу.

Час: 10хв

Всі учасники, за винятком одного, сидять навколо. Той, кому «не вистачило» місця, стоїть у колі і задає параметр, по якому всі учасники повинні помінятися місцями, а він – зайняти звільнене місце. Важливо від можливих зовнішніх характеристик переходити до внутрішніх, що розкриває особливості характеру.

Вправа: «Батьківське вигоряння – що це?. Ціль: усвідомлення учасниками ризиків батьківського вигоряння.

Час:20хв

Учасникам пропонується обговорити, що таке батьківське вигоряння. Далі з групою складається список того, що можете його викликати.

Вправа: «Спосіб вирішення». Ціль: профілактика батьківського вигоряння.

Час: 25 хв

Група поділяється на підгрупи. Кожній підгрупі дається завдання на кожен пункт зі складеного списку придумати рішення.

Вправа: «Подарунок». Ціль: зворотній зв'язок від групи, підвищення самооцінки, створення позитивного емоційного настрою в групі.

Час: 20хв

Група поділяється на дві частини. Учасники однієї підгрупи пишуть для кожного учасника другої підгрупи «подарункові сертифікати», в яких пишуть те, чого, можливо, не вистачає учаснику для повної гармонії щастя (впевненості, оптимізму і т.д.).

Вправа №5: Рефлексія. Ціль: розвиток рефлексії, завершення заняття, підведення підсумків заняття.

Час: 15хв

Кожен учасник, по черзі, говорити про свої почуття, те, що сподобалося чи не сподобалося, що запам'яталося, що виявилось новим та важливим.

Заняття № 5: «Особливості гендерного виховання».

Вправа №1: «Привітання». Ціль: створення позитивного емоційного фону в групі, активізація робочого стану.

Час: 10хв

Учасникам пропонується привітатись запропонованим тренером способом. Останній спосіб: привітатись, як хлопчики/дівчатка.

Вправа №2: Дискусія. Ціль: усвідомлення учасниками гендерних особливостей виховання.

Час:30хв

Спочатку учасникам методом мозкового штурму пропонується скласти списки виховних вимог до хлопчиків та дівчаткам. Потім групою складається новий список, до якого входять лише обґрунтовані вимоги більшості групи. При цьому тренер повідомляє, що кожен учасник групи, якщо незгоден більшістю, можуть залишатися при своїй думці, тому що воно також може бути обґрунтованою.

Вправа № 3: «Як виховати хлопчика/дівчинку?». Ціль: вивчення учасниками способів виховання чоловічих та жіночих якостей.

Час:25хв

Учасники діляться на групи, для створення списку, через що можна виховувати якості хлопчика / дівчинки. Обговорення результатів всією групою.

Вправа №4: Рефлексія. Ціль: розвиток рефлексії, завершення заняття, підведення підсумків заняття.

Час: 15хв

Кожен учасник, по черзі, говорити про свої почуття, те, що сподобалося чи не сподобалося, що запам'яталося, що виявилось новим та важливим.

Заняття № 6: «Роль батька та роль матері у вихованні дитини».

Вправа №1: «Привітання». Ціль: створення позитивного емоційного фону в групі, активізація робочого стану.

Час: 5 хв.

Завдання: привітати учасників незвичайною фразою.

Вправа №2 «Ранкова шеренга». Ціль: відновлення змісту попереднього заняття, активізація працездатності, налагодження роботи.

Час: 5хв

Кожен учасник, по черзі, говори про те, що більше всього запам'яталося з минулого заняття, промовляє свій актуальний стан, побажання на майбутню роботу.

Вправа № 3 «Роль мами та тата у вихованні». Ціль: усвідомлення учасників своєї ролі в якості мати/тата, прийняття своєї батьківської ролі, усвідомлення свого саморозвитку.

Час: 45 хв

Група поділяється на 2/3 підгрупи. Дається завдання: скласти колаж на тему: «Чому може навчити мама чому може навчити тато?». Дається 30 хвилин на виконання завдання. Далі проводиться обговорення отриманих результатів.

Вправа №4: Рефлексія. Ціль: розвиток рефлексії, завершення заняття, підведення підсумків заняття.

Час: 15хв

Кожен учасник, по черзі, говорити про свої почуття, те, що сподобалося чи не сподобалося, що запам'яталося, що виявилось новим та важливим.

Заняття №7: «Дитина-особистість».

Вправа №1: «Привітання». Ціль: створення позитивного емоційного фону в групі, активізація робочого стану.

Час: 5 хв.

Завдання: привітати учасників незвичайною фразою.

Вправа №2 «Ранкова шеренга». Ціль: відновлення змісту попереднього заняття, активізація працездатності, налагодження роботи.

Час: 5хв

Кожен учасник, по черзі, говори про те, що більше всього запам'яталося з минулого заняття, промовляє свій актуальний стан, побажання на майбутню роботу.

Вправа №3: «Обговорення: коли дитина стає особистістю». Ціль: усвідомлення учасниками процесу формування особистості.

Час: 5хв

Учасникам пропонується обговорити: коли людина стає особистістю? Що цьому передуює?

Вправа № 4: «Моя дитина як особистість» Ціль: допомогти батькам побачити в їх дитині особистість, зрозуміти яка вона».

Час:25 хв

Батькам пропонується спочатку намалювати портрет своєї дитини, причому важливо вказати на те, що тут головне невміння малювати, а те, що буде передавати деталі малюнку (його зміст) – 5-10хв

Потім учасникам пропонується презентувати малюнок, розповівши про свою дитину – 10-15хв

Вправа № 5: «Формування особистості». Ціль: усвідомлення батьками впливу їх особливостей виховання на формування особистісних якостей дитини.

Час:25хв

Мозковий штурм на тему: «Як формується особистість?».

Вправа №6: Рефлексія. Ціль: розвиток рефлексії, завершення заняття, підведення підсумків заняття.

Час: 15хв

Кожен учасник, по черзі, говорити про свої почуття, те, що сподобалося чи не сподобалося, що запам'яталося, що виявилось новим та важливим.

Заняття №8. «Конфлікт: ініціатор-дитина».

Вправа №1 «Ранкова шеренга». Ціль: відновлення змісту попереднього заняття, активізація працездатності, налагодження роботи.

Час: 5хв

Кожен учасник, по черзі, говори про те, що більше всього запам'яталося з минулого заняття, промовляє свій актуальний стан, побажання на майбутню роботу.

Вправа № 2: Обговорення «Що таке конфлікт?». Ціль: налагодження теми заняття, активізація працездатності.

Час: 5хв

Учасникам пропонується дати визначення слову «конфлікт», щоб зрозуміти з чого він починається.

Вправа № 3: «Сприйняття почуття дитини». Цілі: усвідомлення адекватності сприйняття почуттів своєї дитини, з'ясування причин, які перешкоджають адекватному сприйняттю почуттів дитини.

Час: 30 хв.

«Діти комунікують з батькам значно більше, ніж це виражено у словах. За словом завжди стоять почуття. Нижче представлені деякі типові висловлювання дитини. Уважно прочитайте по черзі кожне висловлювання, намагаючись як можна більш точно сприйняти почуття дитини. Потім запишіть у правій колонці (одним або декількома словами), які, на вашу думку, почуття чи почуття відчуває дитина.

Деякі висловлювання можуть висловлювати різні почуття дитини – запишіть найважливіші з них, на вашу думку, нумеруючи їх за значущістю.

Приклад:

Висловлювання дитини:

«Я не знаю, в чому помилка! Я не можу вирішити це завдання. Може, мені не варто більше пробувати її вирішувати?»

У цій ситуації дитина:

- А) відчуває себе дурним,
- Б) збентежений,
- В) відчуває бажання кинути рішення.

Висловлювання дитини:

- 1.«Хлопці, до канікул залишилося 10 днів!»
2. «Подивися, тату, який літак я зробив новими інструментами!»

3.«Ти будеш тримати мене заруку, коли підемо в дитячий садок?»

4.«А мені зовсім не весело! Мені нічого не хочеться робити».

5.«Я ніколи не буду таким же як Ваня. Він завжди робить краще за мене».

6.«Наша вчителька занадто багато задає додому. Я не можу зробити все завдання!

7. «Всі інші діти пішли на пляж. Мені не має з ким грати!»

8. Батьки Колі дозволяють йому кататися на велосипеді у школи, а я ж катаюся краще, ніж Коля! »

9. «Я не повинна була так чинити з Наталкою, це погано».

Закінчивши роботу, порівняйте Ваш список з поданим нижче ключем, оцінюючи свій результат відповідно до інструкції по підрахунку балів. Підрахуйте кількість балів для кожного висловлювання. Підрахуйте суму балів.

Ключ для підрахунку балів:

1,4 бала – оцінюється відповідь, повністю збігається.

2,2 бали – оцінюється відповідь, що частково збігається з ключем (виписали почуття, але неповністю).

3,0 бала – ваша відповідь повністю розходиться з ключем.

Вправа № 4: Рефлексія. Ціль: розвиток рефлексії, завершення заняття, підведення підсумків заняття.

Час: 15хв

Кожен учасник, по черзі, говорити про свої почуття, те, що сподобалося чи не сподобалося, що запам'яталося, що виявилось новим та важливим.

Заняття №9: «Конфлікт: ініціатор-батьки».

Вправа №1: «Привітання». Ціль: створення позитивного емоційного фону в групі, активізація робочого стану.

Час: 5 хв

Завдання: привітати учасників незвичайною фразою.

Вправа №2 «Ранкова шеренга». Ціль: відновлення змісту попереднього заняття, активізація працездатності, налагодження роботи.

Час: 5хв

Кожен учасник, по черзі, говори про те, що більше всього запам'яталося з минулого заняття, промовляє свій актуальний стан, побажання на майбутню роботу.

Вправа №3: «Список правил». Ціль: усвідомлення батьками необхідності самому транслювати виконання вимог, що висуваються до дитини.

Час: 10хв

Інструкція:

1. Запишіть на листку паперу правила, виконання яких ви вимагаєте від дитини.

2. А тепер чесно і відверто зізнайтеся собі, які з цих вимог ви у своєму житті виконуєте. Закресліть їх.

3. Ще раз перевірте те, що залишилося дитині, приклад у «не закреслених» правилах, то можете сміливо, з чистою совістю, вимагати їх виконання.

Обговорення: Багато вимог довелося викреслити? Як Ви думаєте, для чого потрібні такі вправи?

Вправа № 4: Гра «Зіпсований телефон». Ціль: формування правильних формулювань до вимог.

Час: 15хв

Запропонуйте групі передати за принципом дитячої гри кілька фраз, порівнюючи те, що почув перший, та те, що почув останній у ланцюжку.

Вибирати різні типи текстів: Приклади:

1. Восени, коли йдуть дощі, на вулицях холодно, учні часто не тільки спізнюються, але приходять промоклі і не готові до занять, що дуже заважає вчителям.

2. Ми вчилися потроху, чому-небудь як-небудь.

3. Надворі-трава, на траві-дрова.

Після завершення «телефонної лінії» відбувається обговорення: Чому вийшов саме такий результат? Які потрібно вибирати речення, щоб всі учасники могли правильно зрозуміти та передати спотворення?

Висновок: легше розуміється, відтворюється і передається текст, що складається з коротких однозначних за змістом, простих або знайомих речень.

Вправа № 5: Коротка лекція «Я і Ти – висловлювання». Ціль: інформаційна
Час: 10 хв.

«Якщо всі наші речення, що містять місце та вміння, розділити на дві великі групи, то можна виділити «ти-висловлювання» та «я-висловлювання». Що це таке?

Ти-висловлювання – це спосіб повідомлення будь-кому інформації про нього самого, його поведінку, риси характеру і т.д., в якому створюється враження вашої правоти та неправоти іншої людини. Вони відображають відмінність вашого погляду, відточування зору тієї людини, з якою ви спілкуєтесь. Ти-висловлювання легко можуть викликати роздратування або захисну реакцію людини.

Наприклад, мати працює пирососом, поспішає швидше закінчити прибирання. Дитина витягує вилку з розетки. Мати каже: «Ти – неслухняний хлопчик!». Такі повідомлення часто порушують комунікацію, оскільки викликають в дитини почуття образи, створюють враження, що праві завжди батьки.

Я-висловлювання – це спосіб повідомлення будь-кому інформації про свої власні потреби, почуття або оцінки без образи або осуду, до якого звернено висловлювання. Таким чином, інший не засуджується і не атакується. Він не відчуватиме себе припертим до стінки, у нього не буде необхідності захищатися і, отже, починати чи загострювати конфлікт.

Я-висловлювання просто починаються з займенника «Я» і виражають власне почуття або реакцію. Наприклад, батько говорить дитині «Я втомився», замість «Ти мене втомив».

Схема побудови Я-повідомлення виглядає так: коли ти (опис поведінки, вчинок іншої людини), я відчуваю (ваші відчуття або емоції в зв'язку з цією поведінкою), тому що (чому ця поведінка становить для вас проблему), я хотів би, я вдячний, я віддаю перевагу ... (опис вашого бажання).

Вправа №6: Рефлексія. Ціль: розвиток рефлексії, завершення заняття, підведення підсумків заняття.

Час: 15хв

Кожен учасник, по черзі, говорить про свої почуття, те, що сподобалося чи не сподобалося, що запам'яталося, що виявилось новим та важливим.

Заняття №10 «Система заохочень і покарань».

Вправа №1: «Привітання». Ціль: створення позитивного емоційного фону в групі, активізація робочого стану.

Час: 5 хв

Завдання: привітати учасників незвичайною фразою.

Вправа №2 «Ранкова шеренга». Ціль: відновлення змісту попереднього заняття, активізація працездатності, налагодження роботи.

Час: 5хв

Кожен учасник, по черзі, говори про те, що більше всього запам'яталося з минулого заняття, промовляє свій актуальний стан, побажання на майбутню роботу.

Вправа № 3: Коротка лекція заохочення і покарання. Ціль: інформаційна.

Час: 5хв

«Біхевіористи одні з перших запропонували використати заохочення і покарання в якості виховних заходів своїх досліджень та приділяли їм значну увагу.

В теорії ефективної батьківської поведінки прагнення батьків впливати за допомогою заохочень та покарань сприймається як чинник розвитку в дітей синдрому вигравання, або синдрому програвшого. Дитина налаштована на виграш, на перемогу, високі досягнення будь-якою ціною; у другому випадку можна відчувати фрустрацію протягом усього життя, так як виявився недостатньо здатним, щоб отримувати заохочення».

Вправа №4: Рефлексія. Ціль: розвиток рефлексії, завершення заняття, підведення підсумків заняття.

Час: 60хв

«Складіть список заохочень та список покарань, якими Ви користуєтеся у вихованні дитини. Постарайтеся, щоб ці списки були як можна повнішими ... (20 хв).

Об'єднайтеся в міні-групи по 3 людини. У своїх підгрупах проаналізуйте Ваші списки, визначте основні групи/типи заохочень та покарань, які використовуються Вами ... (20 хв) »

Після того, як списки в підгрупах готові, складається загальний список найбільш часто використовуваних заохочень і покарань.

Обговорення будується наступного алгоритму:

- Які типи заохочень та покарань ми найчастіше використовуємо;
- Ефективність заохочень і покарань, що використовуються;
- Необхідність використання всіх представлених заохочень і покарань або відмови неефективним.
- Необхідність використання заохочень і покарань.

Заняття № 11 «Вивчення простору дитини (активність)»

Вправа №1: «Привітання». Ціль: створення позитивного емоційного фону в групі, активізація робочого стану.

Час: 5 хв

Завдання: привітати учасників незвичайною фразою

Вправа № 2: Круглий стіл «Кордони простору, які допоможуть вивчати дитину». Ціль: визначення ролі батьків у процесі вивчення дитиною простору, усвідомлення власних почуттів з приводу активності дитини, визначення кордонів дозволеності для дитини.

Час: 40хв

У процесі круглого столу обговорюються такі теми:

- роль батьків у вивченні дитиною простору;
- почуття, які відчують батьки з приводу активної пізнавальної діяльності дитини
- кордони (що можна / що не можна).

Вправа №3: «Список». Ціль: визначення кордонів дозволеності для дитини

Час:20хв

Складання списку того, що можна, а що не можна робити дитині.

Вправа №4: Рефлексія. Ціль: розвиток рефлексії, завершення заняття, підведення підсумків заняття.

Час: 15хв

Кожен учасник, по черзі, говорить про свої почуття, те, що сподобалося чи не сподобалося, що запам'яталося, що виявилось новим та важливим.

Заняття № 12 «Допоможемо це зробити самому».

Вправа №1: «Привітання». Ціль: створення позитивного емоційного фону в групі, активізація робочого стану.

Час: 10 хв

Завдання: привітати учасників незвичайною фразою.

Вправа №2 «Ранкова шеренга». Ціль: відновлення змісту попереднього заняття, активізація працездатності, налагодження роботи.

Час: 5 хв.

Кожен учасник, по черзі, говори про те, що більше всього запам'яталося з минулого заняття, промовляє свій актуальний стан, побажання на майбутню роботу.

Вправа №3: «Інша рука». Ціль: усвідомлення батьками труднощів які виникають у дитини при освоєнні нового.

Час: 5хв

Завдання: Напишіть лівою (якщо людина правша) або правою рукою (якщо лівша) речення: «Я люблю свою (свого) дочку (сина)».

У ході аналізу ситуації потрібно зрозуміти, наскільки важко виконати цю вправу і провести аналогі, як дитині важко навчитися чогось нового, коли в неї ще не сформовано це вміння.

Вправа № 4: Круглий стіл «Що таке допомога дитині». Ціль: розширення кордонів дозволеності дитини.

Час: 20 хв

Обговорення на тему «Що таке допомога дитині», державна допомога, а де «медвежа послуга».

Вправа №5: Список. Ціль: розширення кордонів дозволеності дитини

Час: 30 хв.

Переміщення пункту зі списку «не можна» в новий список «Я допоможу тобі це зробити самому».

Вправа №6: Рефлексія. Ціль: розвиток рефлексії, завершення заняття, підведення підсумків заняття.

Час: 15 хв.

Кожен учасник, по черзі, говорити про свої почуття, те, що сподобалося чи не сподобалося, що запам'яталося, що виявилось новим та важливим.

Заняття № 13 «Чому дитина мовчить».

Вправа №1: «Привітання». Ціль: створення позитивного емоційного фону в групі, активізація робочого стану.

Час: 5 хв.

Завдання: привітати учасників незвичайною фразою.

Вправа №2 «Ранкова шеренга». Ціль: відновлення змісту попереднього заняття, активізація працездатності, налагодження роботи.

Час: 5 хв.

Кожен учасник, по черзі, говори про те, що більше всього запам'яталося з минулого заняття, промовляє свій актуальний стан, побажання на майбутню роботу.

Вправа № 3: Круглий стіл «Виховання батьків з розвитку мовлення дитини». Ціль: формулювання виховних та освітніх методів для вирішення поставленого питання, емоційна розрядка батьків

Вправа №4: Рефлексія. Ціль: розвиток рефлексії, завершення заняття, підведення підсумків заняття.

Час: 15 хв.

Кожен учасник, по черзі, говорити про свої почуття, те, що сподобалося чи не сподобалося, що запам'яталося, що виявилось новим та важливим.

Заняття № 15 Спілкування дитини з іншими дітьми.

Вправа №1: «Привітання». Ціль: створення позитивного емоційного фону в групі, активізація робочого стану.

Час: 5 хв

Завдання: привітати учасників незвичайною фразою.

Вправа № 2: Круглий стіл «Спілкування дитини з іншими дітьми». Ціль: формування конструктивних установок на вибудовування взаємовідносин дитини з однолітками.

Час:60хв

Обговорення наведених питань:

- побоювання батьків
- як допомогти дитині вибудовувати стосунки з іншими дітьми

Вправа №4: Рефлексія. Ціль: розвиток рефлексії, завершення заняття, підведення підсумків заняття.

Час: 15хв

Кожен учасник, по черзі, говорити про свої почуття, те, що сподобалося чи не сподобалося, що запам'яталося, що виявилось новим та важливим.

Заняття № 16 «Поява нового члена сім'ї».

Вправа №1: «Привітання». Ціль: створення позитивного емоційного фону в групі, активізація робочого стану.

Час: 5 хв.

Завдання: привітати учасників незвичайною фразою.

Вправа № 2: Круглий стіл «Поява нового члена сім'ї». Ціль: формування конструктивних установок на вибудовування взаємин між членами сім'ї, емоційна розрядка.

Час:60хв

Обговорення наступних питань:

- поява в сім'ї нового члена (друга дитина);
- як допомогти першій дитині підготуватися до появи брата/сестри;
- почуття батьків;
- як допомогти дітям вибудовувати взаємини між ними.

Вправа №3: Рефлексія. Ціль: розвиток рефлексії, завершення заняття, підведення підсумків заняття.

Час: 15хв

Кожен учасник, по черзі, говорить про свої почуття, те, що сподобалося чи не сподобалося, що запам'яталося, що виявилось новим та важливим.

Заняття № 17 «Втрата в житті дитини».

Вправа №1: «Привітання». Ціль: створення позитивного емоційного фону в групі, активізація робочого стану.

Час: 5 хв.

Завдання: привітати учасників незвичайною фразою.

Вправа № 2: Круглий стіл «Втрата в житті дитини». Ціль: формування конструктивних установок на можливість подолання дитиною почуття втрати, розвиток емпатії.

Час:60хв

Обговорення наступних питань:

- втрата в житті дитини: коли це може бути травмою
- чи повідомляти дитині правду
- як допомогти подолати почуття втрати чогось значущого

Вправа №3: Рефлексія. Ціль: розвиток рефлексії, завершення заняття, підведення підсумків заняття.

Час: 15хв

Кожен учасник, по черзі, говорить про свої почуття, те, що сподобалося чи не сподобалося, що запам'яталося, що виявилось новим та важливим.

Заняття №18 Завершальне заняття.

Вправа №1: «Привітання». Ціль: створення позитивного емоційного фону в групі, активізація робочого стану.

Час: 5 хв.

Завдання: привітати учасників незвичайною фразою.

Вправа № 2 «Підведення підсумків». Цілі: Підведення підсумків тренінгу.

Час: 15хв.

Обговорення будується за наступним алгоритмом:

- Що більше всього запам'яталося з минулих занять;

- Що виявилось найважливішим;
- Що змінилося в вас самих;
- Яких змін ще хотілося досягти.

Вправа № 3 Збір валіз. Цілі: отримання зворотного зв'язку від групи, завершення занять, прощання з групою.

Час: 10 хв.